

Határjáró, határkerülő romák

Roma közösségek a magyar-osztrák-szlovén hármashatár övezetében

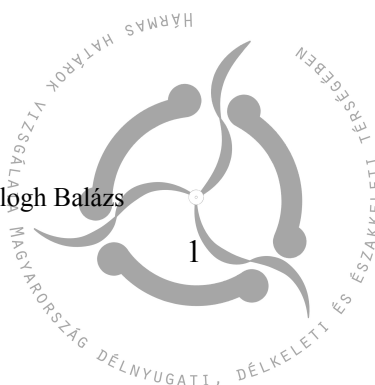
A „Hármashatárok vizsgálata Magyarország délnyugati, délkeleti és északkeleti térségében” című¹ kutatás célul tűzte ki, hogy a hármashatárok térségének határmenti identitással, gazdasági és kulturális viszonyaival kapcsolatos kérdéseket vizsgálja mindegyik határmenti etnikum tekintetében. A hármashatárokat antropológiai, néprajzi módszerekkel kutatjuk.

Fő célunk a határmenti lokális közösségek létének és határhoz való viszonyainak leírása, s e létformák szemszögéből a hármashatárok szerepeinek, társadalomtörténeti és társadalomnéprajzi jellegzeteseinek meghatározása. E kutatóközösség tagjaként a magyar-osztrák-szlovén hármashatár régiójának, illetve a hármashatárok mentén élő roma közösségek kutatásában kaptam megtisztelő feladatokat.

Kutatás közbeni, az első eredményeket áttekintő tanulmányomban a magyar-osztrák-szlovén hármashatár térségében élő roma közösségekről írok, hármashatárhoz való viszonyukat próbálom felvázolni különböző aspektusokból. Vizsgálom, hogy a hármashatár mentén élő romák milyen sajátos viszonyrendszert alakítottak, alakítanak ki hármashatárral, ez hogy érhető tetten szokásaikban, gazdasági gyakorlataikban, interetnikus kommunikációikban, mely roma közösségek használják ki a határmentiség előnyeit, mely közösségek érzik hátránynak a határmentiséget, kerülnek a határt, és mely közösségek közömbösek a határral kapcsolatban akár életmódjukban, akár gondolkodásukban.

Kutatásunk mindegyik vizsgált hármashatár vonatkozásában a folyamatokat a rendszerváltás pillanatától követi az Európai Unióhoz való csatlakozásig, majd EU-s létünk alatt máig, vagyis elsődlegesen az utóbbi negyedszázad történéseit rögzíti. Ennél korábbra csak olyan, fontosnak tűnő jelenségek történetiségének vizsgálatakor nyúlunk vissza a népi emlékezet és írott források alapján, amelyek leírásához és megértéséhez szükséges a történetiség tisztázása.

¹ OTKA 91112. Vezető kutató: Dr. Balogh Balázs

1. A magyar-osztrák-szlovén hármashatár mint a kutatás terepe

Néprajzi tekintetben a magyar-osztrák-szlovén hármashatár az Órség és a Vendvidék találkozási pontja, a magyar-osztrák határszakasz az Órséget, a magyar-szlovén határszakasz a Vendvidéket szeli két részre. Közeli és vizsgálatunk szempontjából is fontos néprajzi tájegység még délre, délnyugatra a Hetés, északnyugatra a Stájer terület.

E hármashatár Trianon után jött létre. 1918 előtt a Monarchián belül, Magyarország (Zala vármegye, Vas vármegye) és Stájerország Kis- és Nagy Barkócnál találkozott. A jelenlegi, a korábitól északabbra elhelyezkedő találkozási pont, mint jugoszláv-magyar-osztrák hármashatár 1991-ben, Szlovénia megalakulásával vált magyar-osztrák-szlovén hármashatárrá Felsőszölnök, Türke (a szlovén Trdkova), valamint Tóka (Tauka, ma Minihof-Liebau része) között. E hármashatárpont ma három közigazgatási egység találkozási pontja. Ausztria Burgenland tartományának Gyanafalvi (Jennersdorf) járásában lévő Rábaszentmáron (Sankt Martin an der Raab) mezőváros határa találkozik itt a Vas megyéhez, Szentgotthárd Város és Térsége Többcélú Kistérségi Társulásához tartozó Felsőszölnök község határával, és Szlovénia Prekmurje tartományának Pomurska közigazgatási régiójához tartozó Kuzma község (*občina*)² határával. A hármashatárhoz a legközelebbi átkelési lehetőség dél felé 1992-ben nyílt meg Felsőszölnök és Magasfok (Marinje) között. Észak felé a legközelebbi átkelés Alsószölnökön át vezet Ausztriába, Farkasdifalva (Neumarkt an der Raab) felé. Fontos fejlemény, hogy csak az Európai Unióba lépésünk óta járhatók ezek az átkelők, korábban a hármashatártól északra csak Rábafüzesnél, délre pedig Rédics és Órihodos (Hodoš) között lehetett átjutni.

A kutatócsapat a hármashatárok körüli kb. 30 km-es körzetben határozta meg kutatási területét. A magyar-osztrák-szlovén hármashatár térségében a kutatási terület nagyjából Körmend-Muraszombat-Gleisdorf közötti térséget öleli fel. A kutatás céljainak megfelelően (figyelve arra, hogy tulajdonképp jelenkutatás, és közvetlenül a határ mentén élők gyakorlatára fókuszál) azonban elsődlegesen ennél kisebb, 15 kilométeres körben vizsgáldtam, figyelemmel a határmenti települések határaitra. Magyar oldalról a hármashatárhoz legközelebb eső Felsőszölnök, (részeként Békaváros), Kétvölgy, Orfalu, Apátistvánfalva, kicsit északabbra Szakonyfalva, Alsószölnök, és a ma Szentgotthárdhoz tartozó kis települések: Zsidahegy,

² A szlovéniai közigazgatási egység, az *občina* olyan önkormányzatot jelent, mely egy nagyobb település és hozzá tartozó kisebb települések (falvak) közös önkormányzata, melyben a falvaknak is vannak képviselői. A 5. szinten felel meg a NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) beosztásban. Ezt az ott lakó magyarok *községnek* és *járásnak* is mondják. Az idősebbek a történelmi hagyomány (az 1921-ig, majd 1941-44 között élő közigazgatás emlékei) okán, illetve a Magyarországra az 1960-70-es években is átjáró lendvaiak a magyar *járásokhoz* hasonlítják működésében. A magyar szóhasználatban a község a szlovéniaiainál kisebb, egy önkormányzattal bíró kisebb települést jelöl.

Rábatótfalu, Máriaújfalu, Magyarlak, Csörötnek, Rábafüzes, Jakabháza. E településeken a többségben lévő magyarság mellett korábban jelentős számú, német ajkú népesség élt, de a II. világháború utáni kitelepítéseket követően német ajkúak száma jelentősen csökkent. „Különböző identitású szlovén népesség lakja Felsőszölnök, Apátistvánfalva, Alsószölnök, Kétvölgy, Orfalu, Szakonyfalu községeket és Szentgotthárd várost.”³ Romák - eddigi adataink szerint - nagyobb lélekszámú közösségei Szentgotthárdon, Csörötneken és Szakonyfaluban élnek, itt nemzetiségi önkormányzatokat is hoztak létre. A kissé távolabbi, de kutatandó település roma közösségeikre tekintettel a Szentgotthárdi kistérséghez tartozó Rönök és a Körmenyi kistérséghez tartozó Csákánydoroszló.

A szlovén részen három község tartozik a kutatandó területhez a községhez tartozó falvakkal. A Kuzma községhez (járáshoz) tartozó települések közül Türke (Trdkova), Szentmátyás (Matjaševci), a Gornji Petrovci-hoz (Péterhegy) tartozó települések közül Magasfok (Marinje), Borháza (Boreča), Nádorfa (Neradnovci), Gyanafa (Ženavlje), Sándorvölgy (Šulinci), a Šalovcihoz (Sal) tartozó települések közül a Felsőszölnökhöz úttal és átkelővel kapcsolódó Kerkafő (Čepinci), Marokrét (Markovci). Még vizsgálandó a hármashatárhoz közeli község, Felsőlendva (Grad), melyhez Alsócsalogány (Dolnji Slaveči), Mottolyád (Motolivci), Radófa (Radovci), Vaskorpád (Kruplivnik), Vaskovácsi (korábban Vendkováci, Kovačevci) és Vidorlak (Vidonci) falvak tartoznak. E falvakban kevés magyar és német ajkú népességet találunk, a muravidéki magyarság nagyobb tömbje a Lendva vidéken él.

A határ osztrák oldalán a gyanafalvi járáshoz (Bezirk Jennersdorf) tartozó Rábaszentmáron (Sankt Martin an der Raab) mezőváros a legnépesebb település. Ide tartozik ma Döbör (Doiber), Eisenberg, Farkasdifalva (Neumarkt an der Raab), Gerese (Gritsch), Kölberek, Rábaőr (Oberdorsen, korábban Alsó- és Felső Strázsa) és Velike (Welten). A szentgotthárdi nagyon szoros gazdasági kapcsolatok miatt még mindenképp kutatópontként kell tekintenünk a hármashatártól északra fekvő Nagyfalvát (Mogersdorf) és Rábakeresztúrt (Heiligenkreuz im Lafnitztal).

E kutatás elsősorban a hármashatárhoz legközelebbi települések mikrotársadalmainak jelenére és közelmúltjára koncentrál, a jelenlegi határmenti közigazgatási és infrastrukturális viszonyokat veszi figyelembe, s ennek megfelelően jelöli ki a kutatóterületet, de néhány folyamat esetében e területen túli zónákban is kell vizsgálatot folytatni egy-egy társadalmi vagy gazdasági jelenség leírásához. Az eddigi kutatásokból és az első terepbejárások alkalmával egyértelművé vált, hogy a gazdasági kapcsolatok sokkal tágabbra vonják a kutatás leendő terepét, mint azt gondolnánk, 50-60 kilométerre eső településekkel fenntartott kapcsolatokat is

³ MOHOS 2008.

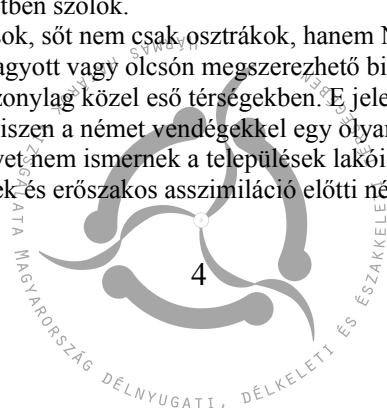
figyelembe kell vennünk. Elsősorban Szlovénia és Magyarország felől Graz felé tapasztalható ez a gazdasági aktivitás, függetlenül etnikumi meghatározottságtól. A már a történelmi múltban is erős gazdasági kapcsolatok és a közlekedési infrastruktúra fejlettsége egy nagyobb kutatási régiót is kirajzol Graz, Szombathely, Nagykanizsa, Lendva, Muraszombat városok kulturális és gazdasági vonzáskörzeteként, benne kisebb, de jelentős központokkal, mint Szentgotthárd, Körmend, Lenti, Fürstenfeld, Gleisdorf, Güssing, Kuzma. A magyar-osztrák-szlovén hármashatár vidék roma közösségek általi használata szempontjából e tágabb kutatási területen is vizsgálendő jelenségnek tűnik például a hasznáلتcikk-kereskedelemmel és hulladékgyűjtéssel foglalkozó roma famíliák (*lomisok*) jelenléte és gyakorlata az ausztriai határmenti településeken, vagy az Ausztria belsőbb területei felé (Stájer, Észak-Burgenland) irányuló időszakos és szezonális munkaerő-vándorlás, vagy épp a magyar és szlovén határmentéről⁴, és a dél-burgenlandi osztrákok földvásárlásai Vasban, Zalában, s az ehhez kapcsolódó, romák által is végzett mezőgazdasági idénymunka.⁵ E tágabb kutatási zóna esetében egy olyan gazdaságnéprajzi és gazdaságotropológiai megközelítést szükséges érvényesíteni, mely a határmenti közösségek gazdasági kapcsolatrendszerének hatótávolságára és a hármashatárt körülvevő nagyvárosok esetében nagyváros és agglomerációja (azaz gazdasági és kulturális centrum-periféria) viszonyára koncentrálna.

A kutatás különleges térségeknek tekinti a hármashatárokat, mert itt egy gazdaságföldrajzi térségben figyelhető meg három egymással találkozó, sokrétű kölcsönhatásban élő nemzeti kultúra átszőve nemzeti-etnikai kisebbségek - jelesül itt magyarul és cigányul beszélő romák, szlovénul megszólaló *vendek*, német ajkú *hienczek*, az osztrák és szlovén határmenti területen élő délburgenlandi és muravidéki magyarok - kulturális jelenségeivel. E határ hol zárt, elzáró, hol nyitott, átjárható. Bokor László A magyar-szlovén határszakasz történeti áttekintése című rövid írásában a határmenti területek egyenrangúságának vizsgálatához a Martinez határmódellemel alkalmazva a határzár szigorának vagy e szigor hiányának változásait írja le. Megállapítja, hogy a határátjárhatósági változások elidegenedett, egymás mellett létező vagy ellenkezőleg, együttműködő és egyenrangú határvidéket hozhatnak létre.⁶ Vajon a magyar-osztrák-szlovén hármashatár mellett élő mikrotársadalmak melyik jelleget öltötték magukra?

⁴ E jelenségekről bővebben a 3. fejezetben szölok.

⁵ Nem csak dél-burgenlandi nyugdíjasok, sőt nem csak osztrákok, hanem Németországból üdülni idejövö németek is vásárolnak, vásároltak elhagyott vagy olcsón megszerezhető birtokokat Zala, Vas, Veszprém, Somogy megyében, a Balatonhoz viszonylag közel esö térségekben. E jelenléti kutatása fontos volna a néprajz és a kulturális antropológia számára is, hiszen a német vendégekkel egy olyan szokásvilág, gazdálkodási szemlélet, viselet van jelen e településeken, melyet nem ismernek a települések lakói. S talán az is érdekes, hogy ez a szokásvilág összevetül-e a kitelepítések és erőszakos asszimiláció előtti német telepés falvak szokásvilágával.

⁶ BOKOR 2010.

Ez a felvetés rávilágít a határtörténet kutatásának fontosságára a határvidék társadalomrajzában is.

A hármashatárok vidékének mindegyikére igaz, hogy több etnikum találkozik egymással egy sok szempontból együvé tartozó kulturális régióban. Mind a régió kultúrájának, mind az ott élő etnikum saját etnikai kultúrájának saját fejleményei vannak, s bár erősen hatnak egymásra, nem mindig haladnak együtt⁷, így a kutatás folyamán figyelniük kell arra, hogy egy-egy jelenség a régió általános kulturális fejlődésének hozadéka-e, vagy a vizsgált etnikum hozta létre. A magyar-osztrák-szlovén hármashatár mentén élő etnikumok közül a magyar, a német és a szlovén népesség alakította ki e régiós kultúrát hosszú történeti időszak alatt. A roma népesség, bár jelenléte több száz éve folyamatos e vidéken is, alacsony létszámaránya, kulturális intézményeinek hiánya, heterogén etnikai kultúrája és a másik három etnikumhoz képest viszonylag nagy mobilitása miatt vélhetően kisebb hatással volt a múltban e régiós kultúra alakulására az előbb említett etnikumoknál. A roma közösségekre e régiós kultúra, melyhez ma már ők is hozzátesznek, elsősorban az interetnikus gazdasági és társadalmi kapcsolatokon, az iskoláztatáson és a közművelődésen keresztül hat, így vélhetően a térségben rövid ideig tartózkodó, rajta gyorsabban áthaladó közösségekre kevésbé, mint a hármashatár mentén nemzedékek óta itt élőkre.

Az interetnikus és internacionális kulturális egymásra hatások függenek a határ elválasztó vagy épp összekötő szerepétől is. A magyar-osztrák-szlovén hármashatár apróbb történeti rezdüléseinek, a peremhelyzetből, szegélyfunkcióból, területi, társadalmi vagy gazdasági egyenlőtlenségből adódó, rövidebb életszakaszokra ható eseményeknek nyoma megmaradt a ma is inkább szóbeliségben élő határmenti közösségekben igaz történetek, viccek, *oral history*, visszaemlékezések narratíváinak formájában. Ezért kiemelten fontos a határokkal kapcsolatos narratívák leírása a roma közösségekben is, illetve a résztvevő megfigyelés során született „sűrű leírás”-ok szövegelemzése.

Az átjárhatóság függ természeti adottságoktól is.⁸ A természeti adottságok elsősorban azokban a térségekben jelenthetnek gátat a határmenti társadalmak kommunikációjában, egymással folytatott gazdasági, kulturális tevékenységében, ahol az infrastruktúra fejletlen, s a természetes közlekedési útvonalak nem tettek lehetővé nagyobb arányú forgalmat. A Vasi hegyhát-hoz tartozó magyar-osztrák-szlovén hármashatárhoz csak turistaút vezet, melyet ma már a bakancsos turizmus is érint. Gazdasági és fő közlekedési útvonalat a hármashatár ponttól északra, a Rába völgyében és délre, Kétvölgy felé találni. A rendszerváltás előtt csak meszebb, északon Rábafüzesnél és délre Bajánsenyénél Órihodos felé működött határátkelőhely.

⁷ v. ö. PALÁDI-KOVÁCS 2003.

⁸ v. ö. RUTTKAY 1995.

A 20. század végéig tehát viszonylag elzárt térség volt a magyar-osztrák-szlovén hármashatár vidéke, s ezt a természetrajzi, infrastrukturális elzártságot minden bizonnyal súlyosbította a szocializmus korszakának hol szigorúbb, hol engedékenyebb határzára is.

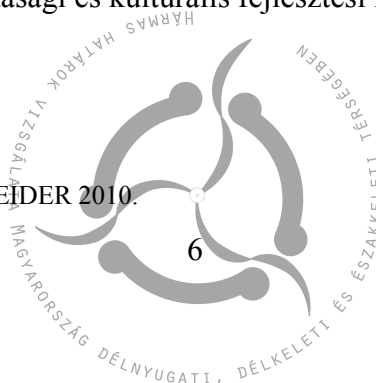
Két határkutatásban is megfogalmazódott, hogy a határmentiség természeti akadályainál jelentősebbnek tűnnek a határ átjárhatóságát befolyásoló vagy a határvidéket az ország belseje felé határoló zónákat létrehozó politikai és gazdasági folyamatok. „A gazdaságföldrajzi és politikai határok közötti interakcióban mindenekelőtt a politikai határmenti, még hozzá a külső államhatár menti fekvés tűnik olyan döntő momentumnak, mely messzemenően és sajátosan befolyásolja a terület gazdasági lehetőségeit. Ebben az esetben ugyanis a határmenti fekvés egyfajta szegélyfunkciót is jelent az ország belső területeihez viszonyítva.”⁹ A szegélyfunkcióra, azaz a határvidék és a belső területek sajátos viszonyára tapintott rá egy, a magyar-osztrák-szlovén hármashatárhoz közeli osztrák-magyar határszakasz-kutatás: „A pinkamindszentieknek nem annyira a falu határában húzódó államhatárral, mint az ország belsejéről elválasztó, és egyúttal a községet az ország egészéből kirekesztő, évtizedeken át húzódó izolációt eredményező helyzetükkel kellett megbirkózniuk.”¹⁰ A globális folyamatok (mint a nagypolitika által irányított határzárások és -nyitások, vagy a világgazdaság által folyamatosan módosuló határmenti gazdasági egyenlőtlenségek) hatásmechanizmusai minden bizonnyal az általam kutatott hármashatár életét is befolyásolták, létrehozva időlegesen országghatáron belüli határzónákat. A határmenti roma közösségek esetében számolhatunk a határmentiségből adódó hátrányok (peremhelyzet, fejlődési hátrány az osztrák oldallal szemben), a szociális hátrányok és az előítéletesség okozta hátrányok összekapcsolódásával, variálódásával.

2. Újabb kutatások a hármashatár térségében és a szomszédos magyar-osztrák, magyar-szlovén és horvát-magyar határszakaszokon

Az Európai Unió létrejöttével és a magyar csatlakozási folyamat megindulásával elsősorban az európai gazdasági vagy kulturális együttműködésre alkalmas interetnikus kapcsolatok kutatása, illetve a felszabadult határokon folyó migrációs folyamatok feltérképezése vált hangsúlyossá. A kutatások többsége a határmenti térségek, kisebb-nagyobb régiók általános gazdasági és társadalmi áttekintéséhez jutott el, feltérképezve a legfontosabb kulturális kapcsolatokat, megfogalmazva közös gazdasági és kulturális fejlesztési lehetőségeket.

⁹ RUTTKAY 1995. 24. p.

¹⁰ VÁRADI - WASTL-WALTER - VEIDER 2010.

A magyar-osztrák határszakaszon több kutatás is érintette a határkérdést, azonban csak kevés jutott el a gazdasági-statisztikai összevetés adta lehetőségeken túl, a mikrotársadalmak, kis közösségek (falvak, nemzetségek, családok) létének leírásáig. A kevesek egyike a Pinkamenti kutatás, mely felhívja a figyelmet a belső, esetekként a felszabaduló országhatároknál erősebben záró, ható gazdasági és kulturális határokra, illetve az individuális narrációkban megfogalmazódó és gyakorlatban létező, egymástól eltérő határérzékelésre.¹¹

Nagyon sok kutatót foglalkoztatott az Őrség területi és néprajzi elhatárolása. Nagy Zoltán¹² néprajzi és társadalomtörténeti, Csapó Olga¹³ turizmusföldrajzi szempontból közelítette meg ezt a kérdést. Mindketten támaszkodtak az ismert statisztikai, néprajzi és történeti irodalomra, s mindketten megfogalmazták e határvidék különös jellegét: a magyar-osztrák-szlovén határ Európán belüli belső határvidékké vált a történelem során, mely az Európai Unióban végleg elvesztette határvédő szerepét, viszont - különösen Ausztria felé - periférikus jellege és abból adódó zártsága, elsősorban gazdaságtörténeti okokból, máig fennmaradt.

Az utóbbi évtized áttekintései közül kiemelkednek Mukicsné Kozár Mária¹⁴ tanulmányai, melyek amellet, hogy áttekintést adnak a vendvidéki szlovénság történetéről, elsősorban az asszimilációs és hagyományőrző folyamatokra, azok kölcsönhatásaira irányítják rá a figyelmet. De fontos, sokoldalú összefoglalás Mohos Mária disszertációja¹⁵ is, mely teljes társadalomtörténeti összefoglalásra törekszik, különös tekintettel a történeti előzményekre és a jelenkor lehetőségeire. Mindezt alapos szakirodalmi és terepismerettel teszi, nagyon jól használható áttekintése a részkutatások társadalomtörténeti háttérének megrajzolásához.

A néprajzi kutatás is foglalkozott a hármashatár térségének folyamataival. Ebből a legnagyobb szabású a Barabás Jenő által 1985-ben elindított „Délnyugat-Dunántúl mikrotájai” című kutatás volt. A kutatás 1987 és 1993 között folyt le Zala és Vas megyében, melyen részt vett Gráfik Imre, Kerecsényi Edit, Petánovics Katalin, Pintér István, Nagy Zoltán, Horváth Sándor, Mukicsné Kozár Mária, Gyurácz Ferenc, később Hála József és Horváth Gyula. A kutatásban részt vevők közül többen is közöltek a hármashatárral kapcsolatos tanulmányokat.¹⁶ E kiadványok közül témánkhoz elsősorban Szabó Irén vendvidéki kutatásai adnak adalékot.¹⁷ A mikrotájai kutatás az általunk vizsgálandó hármashatár vidékén a Vas megyei Alsószölnököt, Apátistvánfalvát, Bajánsenyét, Csákánydoroszlót, Felsőszölnököt, Orfalut,

¹¹ VÁRADI - WASTL-WALTER - VEIDER 2010.

¹² NAGY Z. 2009.

¹³ CSAPÓ 2008.

¹⁴ M. Kozár és Kozár néven is publikál. Lásd KOZÁR 2007., 2010.

¹⁵ MOHOS 2008.

¹⁶ GRÁFIK 2000.; MUKICSNÉ 1999.; Kapcsolatrendszerek a Délnyugat-Dunántúlon 1989.

¹⁷ SZABÓ Irén: Délnyugat Vas megye falvainak önmeghatározásáról in: Kapcsolatrendszerek a Délnyugat-Dunántúlon 1989. 37-41.

Őriszentpétert, Pankaszt, Rönököt, Szakonyfalut, Szalafőt, Velemért és a ma Szentgotthárdhoz tartozó Rábatótfalu, Máriaújfalu, Magyarlak, Csörötnek és Jakabháza falvakat érintette. A kutatandó hetési vidéken Lendvadedes, Radamos, és a ma Lendvához tartozó Pince, Völgyifalu településen vettek fel adatokat a kutatók. A mikrotáji kutatás általános néprajzi kérdőív alapján folyt, minden fontosabb néprajzi témát érintve. A mikrotáji kérdőív I. fejezetének kérdései a történeti tudatra (eredet, történeti etnikus és családi kapcsolatok, falutörténet, a település helye a szűkebb és tágabb környezetben) és a településen túli, külső társadalmi kapcsolatok felderítésére irányultak. A határhoz kapcsolódó képzetekre és gyakorlatokra ugyan nem tért ki önállóan a kérdőív, de jól használhatók jelen kutatásunkban a településen túlmutató gazdasági (summások, idénymunkások útirányai, a településre idegenből járó kereskedők stb.) vagy társadalmi (például betelepülés, kivándorlás, kiházásodás, búcsújárás) kapcsolatok adatai. Az adatközlők közt nincs roma, és a romajelenlét csak szórványosan jelenik meg az adatok közt, elsősorban zenészként említődnek.

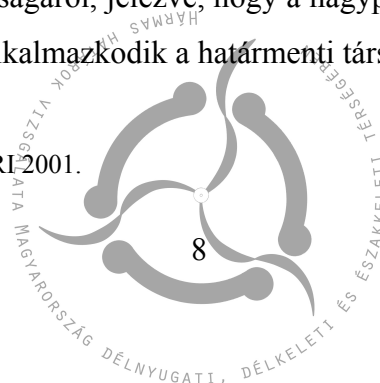
2001-2004 között a Szabadtéri Néprajzi Múzeum projektjén belül a Mura menti, a magyar-szlovén-horvát hármashatáron lévő Muraszemenye gazdaságantropológiai, illetve gazdaság-néprajzi vizsgálatát Sári Zsolt végezte el, melyben nem említett határon átívelő fejleményeket.¹⁸ E tanulmányból egy, a határnál hermetikusan lezárt falusi gazdasági- és társadalmi rendszer tűnik elő.

A Teleki László Alapítvány 1993-as kutatását kell, hogy említsük még, melynek alapadataihoz sajnos ebben a pillanatban nem lehet hozzáférni. Néhány fontos tanulmány azonban megjelent a regionális és etnikai identitásokról 2001-ben az alapítványnál, vélhetően e vizsgálatot is felhasználva. Közülük a magyar-osztrák határ vonatkozásában a Jánossomorja és Andau, két szomszédos határmenti település rendszerváltást követő gazdasági fejlődéstörténetét (annak előzményeivel) és határmentiségükkel kapcsolatos gazdasági és társadalmi jellegzetességeit vizsgáló tanulmány érdemel témánk szempontjából különös figyelmet.¹⁹ Elsősorban az a megállapítás, amit a mi magyar-osztrák-szlovén hármashatárunk esetében is a vizsgálat egyik fontos kérdésévé tehetünk. „Az 1988-as határnyitás következményének tudtuk be a nyugati régióban, hogy a határ menti osztrák és magyar települések egymás felé fordultak. [...] a helyiek elindultak fekete- és szezonmunkával ideiglenes munkavállalási engedéllyel szerencsét próbálni [...] kulturális értelemben e falvak egy régióvá váltak, s az ott élők számára sajátos, és csak rájuk jellemző praxisokat, érintkezési formákat teremtettek.”²⁰ E tanulmány nagyon érzékletesen ír a határ átjárhatóságáról, jelezve, hogy a nagypolitikai, helyi politikai és gazdasági helyzethez folyamatosan alkalmazkodik a határmenti társadalom.

¹⁸ SÁRI 2007.

¹⁹ BAUMBARTNER-KOVÁCS-VÁRI 2001.

²⁰ u.o. 113. p.

Kifejezetten a magyar-osztrák-szlovén hármashatár körzetére összpontosuló kutatás eredménye Fehérvölgyi Beáta doktori értekezése²¹, mely e vidéknek mint Európai Unió mikrorégióinak együttműködési viszonyait és lehetőségeit vizsgálja, elsősorban, de nem kizárólag a turizmusgazdaság és környezetvédelem szemszögéből, széles szakirodalmi kitékintéssel, melyben a határmentiség vizsgálatának gazdasági, történeti, strukturális, szociológiai és szemantikai szempontjait is megemlíti. Vizsgálatunk szempontjából lényeges megállapítása, hogy az „országhatár mentén elhelyezkedő területek az országok közti kapcsolatok érzékeny és aktív térségei. Érzékenyek a szomszédos országokkal szembeni akciókra, a gazdasági kapcsolatok megmerevedését okozza/okozta több, a határon átnyúló környezetvédelmi konfliktus (pl. Rába szennyezés, hulladékégető tervezése a határ mellé). Szlovén viszonylatban elsősorban a magyarországi szlovén kisebbség támogatása vethet fel problémákat, hiszen Szlovénia e tekintetben markáns álláspontot képvisel, és ő maga komoly segítséget nyújt a muravidéki magyar kisebbségnek.”²² A határon túli, főleg magyar területen történő építőipari személtelhelyezés problémájával terepbejárásomkor is találkoztam, a tervezett heiligenkerutzi (rábakeresztúri) személtelítő ügye pedig jelenleg a burgenlandi legfelsőbb tartományi fórumon jár, s a szentgotthárdiak reménykednek a pozitív, megépítését elutasító döntésben.²³ Tanulmánya jól érzékelteti, hogy a hármashatárok vidékének együttműködéseit, köztük az általunk kutatottat is, sok tényező gátolja (például a döntésekhez szükséges kompetenciahiány, erőforráshiány, az országok strukturális és gazdasági különbözőségei) és ezért az együttműködést segítő Európai Unió források a vártnál kevésbé hasznosulnak, a kezdeti lépések (együttműködést indító akciók, együttműködésre alkalmas intézmények létrehozása) nehezen folytathatók. Ő is felhívja a figyelmet arra, hogy ilyen együttműködések kialakulhatnak egyedi, eseti együttműködésekben.²⁴ Kutatásunk elsősorban pont ilyen, eseti, egyedi együttműködések és azok mögött álló társadalomnéprajzi folyamatok leírására törekszik, olyanokra, melyek nagyobb részt kívül esnek a hivatalos, európai és magyar politikai szándékok alapján és támogatások felhasználásával szervezett együttműködésekben.

Fehérvölgyi Beáta értekezésében kitér a magyar, osztrák és szlovén „nemzeti kultúrák” identitásaival kapcsolatos kutatásainak bemutatására is. A hármashatár peremterületeire vonatkozóan megfogalmazza: „Összességében elmondható, hogy mindhárom vizsgált ország keres kapaszkodókat identitásának meghatározásához, mivel történelmük során folyamatos fenyegetettségnek, meghódítási törekvéseknek voltak kitéve... Úgy gondolom, hogy az itt

²¹ FEHÉRVÖLGYI 2010.

²² u.o. 36. o.

²³ Huszár Gábor polgármester úr szíves közlése 2012.05.21.

²⁴ FEHÉRVÖLGYI 2010. 32. o.

élők, a határ mentén élők pedig különösen egyfajta kisebbséget éreznek más országok lakóihoz képest, és mindannyian érzik, hogy a történelem nem volt igazságos velük. A gazdasági és társadalmi jellemzőkben is megnyilvánuló határ menti periférikus jelleg még saját országukban is tovább növeli az önsajnálatot, a kirekesztettség érzését.”²⁵ E belső periférikus-ságra is utaló megállapítások részben egybeesnek a jánosomorjai, előbb említett kutatás eredményeivel is. Első terepbejárásaim során azt tapasztaltam, hogy határon átnyúló kapcsolatokban (vagy e kapcsolatok elutasításában) fellelhető identitáselemek, vélekedések nagyon összetettek, jelentős aktuális szociális-gazdasági tartalommal. A határmenti roma közösségek határral, illetve a szomszédos országok népességével kapcsolatos elképzeléseiben elsősorban a szociális és gazdasági (gazdag-szegény vidék opozícióban) vonatkozásban érezhető kirekesztettség, a kulturális és történelmi hagyományra visszavezethető vélekedések inkább a magyar és szlovén és (kevésbé) a magyar-osztrák viszonyban érzékelhetők.

Fehérvölgyi értekezésben jelzi, hogy a hármashatáron lakó kisebbségeket, így a romákat is lekérdezte. Magyarországon 15, Szlovéniában 7 cigány kisebbségi önkormányzatot keresett meg kérdőívvel. Ezek válaszairól azonban, - kutatása céljaiból és módszereiből (varianciaanalízis, szignifikanciavizsgálat, kvalitatív kutatás) adódóan - önálló adatot nem közöl.²⁶

Kutatásunk során a történeti folyamatok leírásához fontosnak tűnik a helytörténeti adatok feldolgozása is, elsősorban azok a visszaemlékezések, melyek érintik a hármashatár történetének fordulópontjait, és érzékletesen fogalmazzák a határmenti társadalomtörténeti (főleg etnikai, vallási, ideológiai) változásokról. Ilyenek tekinthetők például Muraszombat, Szentgotthárd²⁷, Lendva, Felsőszölnök²⁸ monográfiái vagy a már említett Göncz László művek.

Tanulmányom tárgyával, a magyar-osztrák-szlovén hármashatár vidékén élő romákkal kapcsolatban azonban jelentős tudományos áttekintés, résztanulmány nem született újabb kutatások eredményeként. Ennek egyik, jelentős oka, hogy a történeti adatokban a romák nem szerepelnek olyan súllyal, olyan mennyiségű adattal, mellyel bekerülhetek volna az említett társadalomtörténeti összefoglalásokba, s miután nagyobb hányaduk anyanyelve magyar, a nyelvészeti kutatások sem érintették őket.

Más határszakaszok vizsgálatait is áttekintve elmondható, hogy a magyar ajkú roma közösségek elsősorban abból az aspektusból kutattak, hogy mikor vallják magukat magyarnak vagy többséginek, s ez hogyan módosítja a magyarlakta terület etnikai képét (és persze

²⁵ u.o. 51.o.

²⁶ u.o. 118.o.

²⁷ KUNTÁR - SZABÓ 1981.

²⁸ MUKICSNÉ KOZÁR 2000.

mindennek milyen politikai hatásai lehetnek). Témánk szempontjából leginkább a szlovákiai határmenti vizsgálatok szolgálhatnak tanulságokkal, hiszen az ottani magyar ajkú roma népesség demográfiai folyamatai és identitásváltásai szempontjából vizsgált települések nagy része a magyar-szlovák határszakasz mellett helyezkedik el.²⁹

3. A hármashatár vidékének etnodemográfiai jellemzői

A hármashatár vidékét nagyobb számban magyarok, németek, szlovénok, horvátok és romák lakják. A magyarság, szlovénség, a ma már kis létszámú horvátság és német ajkú osztrák népesség már évszázadok óta él e vidéken, de mára jelentősen megváltoztak létszamarányai a határváltozások, a folyamatos asszimiláció (hol politikai hatásra, hol gazdasági okok miatt) és az erőszakos politikai akciók (leginkább a zsidóság majdnem teljes felszámolása a holokauszt folyamán és a magyarországi németység kitelepítése a vasi településekről) hatására.

A romák is már több száz éve ismert lakói e vidéknek, de sokáig nem nemzetiségként számolták. Földbirtokaik, városi vagyonuk nem lévén (vagy csak nagyon csekély mértékben) sokkal mobilisabbak voltak más etnikumoknál. Ma szórványként élnek a kutatott térségben, nem alkottak homogén etnikai tömböt.

A népszámlálások már a 19. század második felétől következetesen kérdeznak rá arra, hogy milyen nyelvi és vallási csoporthoz tartozik az adatközlő. Az 1910-es népszámlálás alkalmával Vas megye muraszombati és szentgotthárdi járásában, mely járásokhoz jelenlegi kutatóterületünk akkor tartozott az alábbi etnikumokat találjuk az összeírásban:

	magyar	német	szlovák ³⁰	oláh	rutén	horvát	szerb	egyéb	összesen
Muraszombati járás	5235	1942	6	0	0	17	0	41455	48655
Szentgotthárdi járás	16350	29077	33	1	1	51	12	9823	55348
	21585	31019	39	1	1	68	12	51278	104003

Az összeírásban találunk még 690 izraelita vallású lakost is. A magyar nyelvet 42538 fő, a lakosság alig több, mint 40%-a beszélte ekkor. A magukat „egyéb” kategóriába tartozónak vallók többsége valószínűleg a helyi szlovén nyelv, a *vend*³¹ valamely változatát beszélték, de

²⁹ v.ö. NÉMETH - RAVASZ 2010.

³⁰ Az összeírásban „tót” népnévvvel jelölt.

³¹ A Kossits József által a Tudományos Gyűjteményben, 1828-ban *Vendus tótoknak* is mondott népesség a szlovén nyelv egyik változatát beszéli, így sokszor értették rá a vend kifejezést a szlovénság egészére is, ahogy a tót-ot a szlávok egészére (e vidéken a horvátokra) is. A vend a német *wint*, *winde*, *windit* szóból ered, amit ők a szlávokra alkalmaztak. Pável Ágoston alapján ma a szlovén nyelv egyik sajátos változatának tekinthetjük. „*Voltaképpen csak a szlovénnek egy önálló, nagyobb nyelvjárása, amelyetől elsősorban eltérő hangsúlyviszonyaiban, hanglejtésében, a mássalhangzók lágyításának kérdésében és - komolyabb nyelvújítás híján - a modern szókincs feltűnő szegénységében különbözik.*” Pável Ágoston *Vend nyelvten* (1942.) című

lehetett közöttük cigány és olasz etnikumhoz tartozó lakos is.³² Mohos Mária Lenti és Alsólendva összevetésében érzékletesen mutatta be, hogy az első világháború után Jugoszláviához, majd 1991-ben Szlovéniához került területeken az asszimiláció milyen gyors ütemben változtatta meg az arányokat a szlovénok javára.³³

2001-ben a népszámlálás³⁴ már sokkal differenciáltabban kérdezte le a nemzetiségi hovatartozást, mint az 1910-es, különbséget téve a nemzetiségi állapotok és az anyanyelvi állapotok között. Az 1910-esnél kisebb területű Vas megye 268123 lakosa közül 257562-en válaszoltak érdemben a nemzetiségi és anyanyelvi állapotokat firtató kérdésekre, de csak a lakosság 2,5%-a nyilatkozott arról, hogy milyen nemzetiségű, mindösszesen 6668 fő. Közülük 1706-an vallották magukat szlovén nemzetiségűeknek, 1023-an német nemzetiségűeknek, 2321-en horvát nemzetiségűeknek és 1378-an cigány etnikumhoz tartozóknak. Zalában a 297404 összeírt lakosból 284830-an közöltek adatot nemzeti és anyanyelvi hovatartozásukról, 7516-an vallván magukról azt, hogy nemzetiséghez tartoznak.

A 2001-es népszámlálás adatbázisából³⁵ kigyűjtöttem a kutatandó területen lévő vagy ahhoz közeli települések etnikumokra vonatkozó adatait. Ebben az esetben a hármashatár és a Kemenestaródfa-Körmend-Zalalövő útvonal közé eső területet tekintem kutatási területnek.

német kisebbség	összes lakos	nemzetiségi választ adó	nemzetiséghez tartozók	kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	anyanyelvűek	nyelvet családi, baráti körben használók
Szentgotthárd	9043	619	48	77	37	91
Alsószölnök	424	72	23	42	21	67
Rönök	491	18	11	9	13	20
Felsőszölnök	682	456	2	2	1	18

roma/cigány (beás, cigány, romani) kisebbség	összes lakos	nemzetiségi választ adó	nemzetiséghez tartozók	kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	anyanyelvűek	nyelvet családi, baráti körben használók
Szentgotthárd	9043	619	30	23	5	5
Szakonyfalu	366	122	17	2	6	0
Csörötnek	953	78	75	0	0	0
Óriszentpéter	1305	40	37	46	46	46

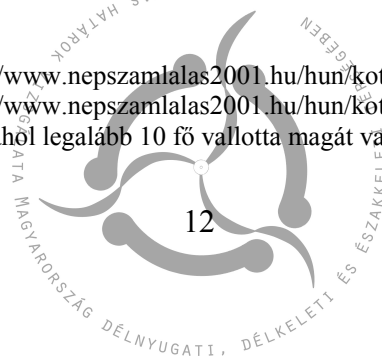
munkájából idézi MUKICSNÉ KOZÁR 2007. 23.o. Pável Ágoston ebben a munkájában az általunk vizsgált határszakasz nyelvjárását a Goričkói (hegyvidéki) csoporthoz sorolja.

³² A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest : Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-társulat, 1912. 71.p.

³³ MOHOS 2008. 26-27.p.

³⁴ 2001. évi népszámlálás KSH. <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek>

³⁵ 2001. évi népszámlálás KSH. <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/04/tabhun/tab15>. A táblázatban csak azok a települések szerepelnek, ahol legalább 10 fő vallotta magát valamely etnikumhoz tartozónak vagy anyanyelvi csoport tagjának.

Magyarlak	817	35	9	10	2	0
Rönök	491	18	17	0	6	1

szlovén kisebbség	összes lakos	nemzetiségi választ adó	nemzetiséghez tartozók	kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	anyanyelvűek	nyelvet családi, baráti körben használók
Szentgotthárd	9043	619	503	490	552	363
Felsőszölnök	682	456	451	498	467	468
Apátistvánfalva	404	271	271	297	253	269
Kétvölgy	140	114	110	109	100	115
Szakonyfalu	366	122	101	119	86	80
Alsószölnök	424	72	47	58	73	70
Orfalu	55	51	51	52	50	49
Magyarlak	817	35	18	19	16	14

A népszámlálások bemondáson alapuló etnikai adatai nem adnak teljesen pontos képet a valószínű etnikai viszonyokról, módszertanukról ma is éles vita folyik.³⁶ Annyi azonban biztosan tudható ezekből az adatsorokból, hogy mely településeken található hangsúlyosabb kisebbségi jelenlét. Azt is láttatják e táblák, hogy hogyan viszonyul egymáshoz egyes településeken, illetve etnikumok esetében a kisebbségi nyelvi környezet és a nemzeti-etnikai identitás. Sokhelyütt nem vallják magukat ahhoz az etnikumhoz tartozónak, amelyik nyelvét vagy annak valamely változatát beszélik. Véleményem szerint ennek oka a politikai ellenérzéseken túl részben az, hogy az otthon beszélt kisebbségi nyelv konkrét tény, fejlemény az adatközlő életében, mindennapi tapasztalat, hétköznapi és köztudott jelenség, aminek bevallása nem jár konfliktushelyzettel, míg az identitás, a nemzeti-etnikai hovatartozás elvontabb, tisztázatlanabb, nehezebben megragadható és a mindennapi politikai viszonyoktól jobban függő fogalom, képzet. A határmenti szlovének esetében nem látszik szignifikáns különbség az identitásvállalás és a szlovén anyanyelvűség között, a németség esetében többen beszélnek otthon németül, mint ahányan identitásként is vállalják. Kutatóterületünk magyar oldalán nincs jelentősebb horvát kisebbséggel rendelkező település. Vas megye jelentősebb horvát tömbje azonban nem itt, kutatóterületünkön, hanem északabbra, a magyar-osztrák határ mentén (Felsőcsatár, Horvátzsidány, Peresznye, Szentpéterfa térsége) található.

³⁶ Vitaülés a népszámlálások nemzeti-etnikai adatairól. 2009. október 6. Műhelykonferencia, összegzése. Elsősorban a roma lakosság tekintetében, illetve a jogi kérdések kapcsán hangoztak el érdekes módszertani javaslatok. Internetes összefoglalása a konferenciát levezénylő Harcsa Istvántól, a KSH vezető főtanácsosától: <http://hirajanlo.hu/nepszamlalas-2011-hirek/nepszamlalas-2011-hirek/vitaules-a-nepszamlalasok-nemzeti-etnikai-adatairol.html>

A nyelvi és etnikai adatok nem összevethetők a magyar anyanyelvű roma közösségben, akik esetében nem „nyelvében él a nemzet”, hanem szokásaiban inkább. Ilyen település kutatóterületünkön például Csörötnek.

4. Roma közösségek³⁷ a magyar-osztrák-szlovén hármashatár mentén

E fejezetben elsősorban a Rönökön, Csörötneken, Szakonyfaluban, Alsószölnökön, Felsőszölnökön és Szentgotthárdon, illetve Muraszombaton folytatott eddigi terepmunka³⁸ eredményeire támaszkodok. Kutatás közben, az általános tájékozódó terepfelmérést követően már látszik, hogy a határmenti roma közösségekről való külső, nem roma ismeretek elég felszínesek, még a velük egy településen élő nem romák körében is. Így a roma közösségek határon átnyúló kapcsolatainak fontosabb vonásait csak a közösség tüzetesebb, résztvevő megfigyeléssel végzett vizsgálatával lehet leírni.

A magyar-osztrák-szlovén hármashatár vidékén élő vagy azon áthaladó, ott rövidebb-hosszabb időt töltő roma közösségek mind kulturális (nyelvében, szokásvilágban), mind gazdasági tekintetben nagyon különbözőek. Semmilyen vonatkozásban nem írhatók le egy etnikai tömbként, egyetlen kulturális egységként. Leírásukkor három aspektusból vizsgáltam, hogy a roma közösségeket meghatározhassam

- nyelvi-kulturális és identitásállapotuk,
- gazdasági-megélhetési stratégiáik,
- mobilitásuk és határhoz való viszonyuk alapján.

Mint már említődött, nem támaszkodhattam a magyar-osztrák-szlovén hármashatár menti roma közösségről írt tanulmányra. Több olyan kutatás is van azonban, és nem csak határmenti települések kapcsán, mely érint országhatárokkal kapcsolatos népi gyakorlatokat roma közösségek részéről. Példaként: a varsányi vályogvető és fémműves hagyományokkal rendelkező romungro családok átjártak a szomszéd szlovák településekre napszámba vagy üzemekbe is

³⁷ Sem a tanulmánynak, sem a kutatásnak nem feladata a „Ki a roma? Ki a cigány?” kérdések teoretikus megválaszolása, a társadalomtudományi szakirodalomban folyamatos erről a diskurzus. E viták egy része felteszi azt a kérdést is - Csalog Zsoltot idézve - Etnikum? Faj? Réteg? Kutatásunk egyértelműen etnikumi csoportokként vizsgálja és tárgyalja a hármashatárok vidékén élő romákat, melyen belül megkülönböztet speciális társadalmi rétegeket. A kutatás mindenkit roma közösségben élőnek tart az adatközlők közül, aki annak tartja magát, vagy aki romaként ismert közösségben él.

³⁸ 4 alkalommal, összesen 11 napot töltöttem a terepen. Interjúkat készítettem Szentgotthárd, Rönök, Felsőszölnök polgármesterével, Rönök, Szentgotthárd, Csörötnek roma kisebbségi önkormányzatának vezetőivel, a szakonyfalusi és felsőszölnöki roma közösségek vezetőivel, Szlovéniában Göncz Lászlóval és a muraszombati roma kisebbségi önkormányzat vezetőjével (tolmács segítségével). Résztvevő megfigyeléssel Szakonyfalu, Rönök és Szentgotthárd roma családjainál tájékozódtam eddig. E munka alapvetően tájékozódó jellegű volt, elsősorban a határmenti roma közösségek feltérképezése és a határtérseget jellemző fontosabb gazdasági, migrációs jelenségek felderítése céljából. 2012-ben tervezem még Alsószölnök, Rábakeresztúr, Muraszombat, Szentgotthárd roma közösségeinek behatóbb vizsgálatát, illetve az ausztriai idénymunkát adó helyek feltérképezését.

dolgozni, többen közülük már Németországban is megfordult az építőiparban, a gazdagabb rongykereskedő- és zenész família pedig Hollandiába vitt ipari rongy üzletet.³⁹

4.1. A hármashatár menti települések roma lélekszáma

A rendelkezésre álló statisztikai és közigazgatási adatokból (hol van roma kisebbségi képviselő) kell kiindulnunk a nagyobb roma közösségek felderítéséhez.

A hármashatár vidékén élő roma közösségek esetében is látható, hogy a népszámlálások jóval kisebb létszámadatokkal szolgálnak, mint a közösségek vélekedése önmaguk nagyságukról, vagy a közösséget körülvevő helyi társadalom vélekedése (amit a helyi társadalom sok esetben a szociálpolitikai mérőszámokból állít elő). E két utóbbi, közösségi vélekedés viszonylag egymáshoz közeli adatokat határoz meg az alább sorolt hármashatár menti településeken. Vélhetően reális a közösségi vélekedés arról, hogy ki is tartozik az adott település roma közösségébe.

Cigány (beás, cigány, romani) kisebbséghez tartozók	Megye	nemzetiséghez tartozók	kulturális értékekhez, hagyományokhoz kötődők	A terepbejárás során roma adatközlők szerint	Egyéb adatforrásból
Szentgotthárd*	Vas megye	30	23	200	300-350 ⁴⁰
Szakonyfalu		17	2	70	
Csörötnek		75	0	270	200 ⁴¹
Rönök		17	0	40	
Letenye	Zala megye	98	107	260	
		237	132	820	

* „Ha minden cigány annak vallja magát, úgy 200-an, de csak 30-40-en vallották magukat annak.”

Demográfiai és nemzetiségi összevetésében Mohos Mária csak egy helyen említ romákat, Lenti és Szentgotthárd vonatkozásában, elsősorban a népszámlálási adatokra támaszkodva: „Lenti lakossága 2001-ben is homogénebb, de a magyarok mellett megjelennek a cigányok (1,2%), és a horvátok (1,1%). Szentgotthárdon a magyarok aránya kilenc évtized alatt jelentősen, csaknem 90%-ra nőtt, a németeké drasztikusan csökkent, a szlovéneké több, mint kétszeresére gyarapodott. A város népességében a cigány, a horvát és a román anyanyelvűek mutathatók még ki 0,3-0,2%-os részesedéssel. ... Utóbbiak lehetnek román anyanyelvű cigányok (beások), vagy Romániából az Opelben munkát vállalók. ... Mindkét város esetében fon-

³⁹ Saját 2001-2005 között végzett kutatásom agráriumra vonatkozó része már megjelent (KARDOS 2005) a teljes közlés folyamatban van.

⁴⁰ Szentgotthárd Integrált Városfejlesztési Stratégia 2010. p. 121.

⁴¹ Délnyugat Dunántúl Mikrotáji kutatás Csörötnek IV.10. 5 adatközlő becslése szerint

tos a bevándorlás, a várossá nyilvánításukkor hozzájuk csatolt falvak népességének anyanyelvi megoszlása, valamint Szentgotthárd esetében a második világháború utáni német kitelepítés...” Személyes tapasztalataim alapján Lentiben már a 80-as évektől számolhatunk ennyi roma lakossal.

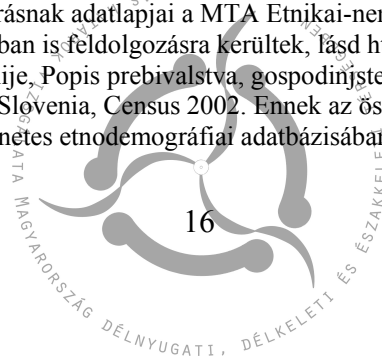
Az osztrák oldalon a 2001-es népszámlálás alkalmával a hármashatár menti gyanafalvi (Jennersdorf) járásban 17264 német lakos mellett összesen 12 roma, 16 szlovén és 63 magyar lakost regisztráltak.⁴² A roma lakosok Heiligenkreuz im Lafnitztal (Rábakeresztúr) (5 fő, 0,4%), Mogersdorf (Nagyfalva) (3 fő) és Rudesdorf (4 fő) településeken laknak, vagyis közel a hármashatárhoz. Sejthetően ennél több roma lakosa van a járásnak, s több szlovén, illetve magyar is. Jelentősebb, 0,3 % fölötti létszámarányú roma közösség a 2001-es népesség-összeírás szerint a Dél-Őrvidéken (Suedburgenland) Felsőőrben (Oberwart, 84 fő, 1,25%), Pinkamiskén (Mischendorf, 17 fő, 0,97%), Szenteleken (Stegersbach 19 fő, 0,79%), Burgóhegyen (Burgauberg-Neudauberg, 7 fő, 0,58%), Városhodászon (Markt Neuhodis, 4 fő, 0,54%), Alsóőrben (Untervart, 37 fő, 3,83%) és Árokszálláson (Grafenschachen, 4 fő, 0,33%) található.

A szlovén és osztrák kutatási területen is a nagyobb településeken vagy annak közelében találunk nagyobb roma közösségeket. A 2002-es szlovén összeírás⁴³ alkalmával összesen 3203 főt írtak össze romaként egész Szlovéniában, nyilvánvaló, hogy itt is jóval kevesebb embert, mint ahány vélhetően roma közösségben él. E statisztika alapján Muraszombat és a közvetlen környékén lévő romák száma a legmagasabb.

Település	Fő	Létszámarány összlakosság- hoz viszonyítva %
Murska Sobota (Muraszombat)	439	2,4
Puconci (Muraszombat mellett)	137	2,32
Lendava (Lendva)	86	0,89
Tišina (Muraszombat mellett, Csendlak, korábban Tissina)	86	2,16
Črenšovci (Cseföld)	63	1,63
Cankova (Vashidegkút)	56	2,86
Rogašovci (Szarvaslak)	51	1,56
Turnišče (Lendva előtt)	29	0,89

⁴² Volkszählung Hauptergebnisse I - Burgenland. Wien, 2002. Tabelle 5: Bevölkerung nach Umgangssprache und Staatsangehörigkeit.. Ennek az összeírásnak adatait a MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet internetes etnodemográfiai adatbázisában is feldolgozásra kerültek, lásd <http://adatbazis.mtaki.hu/>

⁴³ Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002.5. Population declared as Roma, statistical regions, Slovenia, Census 2002. Ennek az összeírásnak adatait a MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet internetes etnodemográfiai adatbázisában is feldolgozásra kerültek, lásd <http://adatbazis.mtaki.hu/>

Beltinci (Belatinc)	23	0,23
Kuzma	10	0,62
ÖSSZESEN	980	

Össességében a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján a statisztikában mintegy 1500 lélekszámú roma etnikumhoz tartozó kisebbség háromszorosára, 4-5000 főre tehető a hármashatár térségében élő, vizsgálatunk alá eső roma lakosság, melynek zöme Magyarországon és (kevesebben) Szlovéniában él.

A kutatás során a magyar-szlovén-osztrák hármashatár mentén élő roma közösségek földrajzi elhelyezkedését, demográfiai folyamatait és nyelvi állapotát néprajzi térképen is kívánjuk ábrázolni, melyhez ebben az első kutatási szakaszban már fontos támpontokhoz jutottunk. Az egyik ilyen támpont az a megfigyelés, hogy a magyar Őrség és Vendvidék területén nincs olyan nagy létszámú, az egész térségre ható roma közösség, ami döntően befolyásolná a többi roma közösség életét, de majd' minden településen vagy településrészen él roma család. Nem találunk nagy kiterjedésű vagy lélekszámú telepeket, de érzékelhető a kistelepülések szegregációja, ami együtt jár a mélyszegénységben élő romák korábbinál tömegesebb megjelenésével. E falvak előregednek, és a fiatalok közül a legszegényebb roma csoportokból maradnak itt legtöbben, illetve több roma család költözött be űrségi, vendvidéki faluba anyagi okok miatt városokból (Szombathelyről, Lentiből). A szlovén oldalon sokkal kevesebb roma családot találunk a falvakban, viszont Muraszombat és Lendva közelében (közigazgatásilag is hozzá tartozóan) három nagyobb lakókörzetről is tudunk, ahonnan járnak át a hármashatáron Ausztriába, Németországba kereskedni, dolgozni.

4.2. A lét dimenziói a hármashatár menti roma közösségekben

A kutatócsoport három dimenzióban vizsgálódik.⁴⁴ E dimenziók keretein belül határozandók meg a kutatandó témák, résztémák, speciális aspektusok, alkalmazandó módszerek, így a roma közösségek kapcsán felmerülő tudományos kérdéseket is e keretek között fogalmazom meg, a kutatási dimenziókhöz kapcsolva a fentebb említett három megközelítést.

A magyar-osztrák-szlovén hármashatár menti roma közösségek néprajzi csoportjai az eddig ismert klasszifikációk⁴⁵ szerint határozhatók meg beszélt anyanyelvük, általuk hagyományosanak tekintett megélhetési stratégiáik (melyekhez identitásukban is kötődnek) és közösségi

⁴⁴ A kutatás Munkaterve

⁴⁵ E klasszifikáció Magyarországon Erdős Kamill klasszifikációján alapul. A klasszifikáció alapja a közösség által beszélt nyelv, hagyományként identifikált foglalkozás és földrajzi elhelyezkedés/mobilitás összevetésével roma közösségeket v.ö. Erdős Kamill tanulmányai 1989., PRONAI 2006., SZUHAY 2002.

önmegnevezésük szerint. Az anyanyelv és a roma önelnevezések, etnikai identitások a nyelvi-kulturális dimenzióban, a megélhetési stratégiák identitással kapcsolatos, hagyományokhoz kötődő elemei a társadalmi-történeti dimenzióban, napjaink roma népi gyakorlata a gazdasági dimenzióban értelmezhetők.

4.2.1. „Nyelvi-kulturális dimenzió: identitás, hagyományörzés és -teremtés, oktatási intézmények, kulturális szervezetek.”⁴⁶

Roma nyelvi csoportok

Nyelvi-kulturális tekintetben nem beszélhetünk egységes roma etnikai tömbről a magyar-osztrák-szlovén hármashatár vidékén sem. Minden e vidéken hosszabb ideje tartózkodó roma beszéli környezete nyelvét, a magyart, németet vagy a szlovént mint a többség nyelvét, eddigi megfigyelésem szerint mindennapjaiban, családi közösségeikben is túlnyomórészt.

A többség nyelvét anyanyelvként beszélő romák aránya mindegyik határoldalon magas. Jóval kisebb arányú az olyan romák száma, akik a cigány nyelv valamely változatát beszélik. De ők sem kizárólag ezt a cigány nyelvet használják a mindennapi kommunikációban, inkább csak e kommunikáció egyes területein, s elsősorban a családi, nagycsaládi környezetben hangsúlyos, s még itt is keveredik a többségi nyelv elemeivel. Saját közösségükben kizárólag cigány nyelvet, nyelvjárást beszélő közösséggel a hármashatár magyar oldalán eddig eggyel sem találkoztam, s nem is tudnak róla, hogy volna ilyen. Szlovén területen csak Lendván található ilyen, egy évtizede bevándorolt, a szlovént csak interetnikus kommunikációban beszélő, horvátul is tudó cigány nyelvű közösség.

A kutatóterület szomszédságában, Zalában, a néprajzi Hetésben jelentős a beás (archaikus román nyelvjárást beszélő) lakosok aránya, de sem a Vendvidéken, sem a Muravidék hármashatárhoz közeli településein eddig nem találtam beás családot, a hármashatárvidék déli, zalai peremén találkozhatunk néhány ilyen családdal.

A hármashatár magyarországi kutatási területén a magyar anyanyelvű *romungro* közösség látszik a legnagyobb létszámúnak. Rönökön, Csörötneken, Alsószölnökön csak *romungro* közösséget találunk, de a többi magyarországi településen is a romák többsége csak magyarul beszél, és magyar cigánynak vallja magát. Szentgotthárdon így vélekednek a városházán a helyi romákról: „Nem jellemző rájuk, hogy kulturális és szokásbeli különbségeiket hangsúlyoznák, teljesen integrálódtak a helyi lakosságba. Olyannyira erős volt ez az integrációs folyamat, hogy a jelenleg Szentgotthárdon élő romák nagy többsége nem beszéli a roma nyelvet, és a cigányok kulturális tradícióit sem követik. Sokan vannak köztük, akik nem kifejezet-

⁴⁶ u.o.

ten rendelkeznek szentgotthárdi gyökerekkel, más településekről költöztek a városba.”⁴⁷ Persze ez a vélekedés összemosza az asszimilációt az integrációval, merthogy nyelvében asszimilálódott a roma közösség, de integrációja nem homogén folyamat, nem egyöntetű. Magyar nyelvű roma csoportként az adatközlők említenek zenészeket (Szentgotthárdon a Körmenről beköltözött Horváth Tibor familiáját tartják a legjelentősebbnek), *fódozó* (üstfolgozó), *kolompár*, *bádogos*, *lakatos* családokat.

A cigány nyelv valamely nyelvjárását beszélő közösségek (nagycsaládok, vagy 2-3 nagycsaládból álló familiák) a hármashatár magyar felén, a Vendvidéken és az Őrségben, - az eddigi adatközlői információk és megfigyeléseim szerint - Szakonyfaluban, Szentgotthárdon, Őriszentpéteren, Bajánsenyén, Csákánydoroszlón élnek. Ők nem csak nyelvükben különböznek el a magyar anyanyelvű roma népességtől, hanem mobilisabbak, elsősorban valamiféle kereskedő (ruha, használcikk, állat) és szolgáltató iparral (elsősorban vendéglátás különböző formái, ezoterikus szolgáltatások) kapcsolatos tevékenységet folytatnak, s a *romungroktól* szokásviláguk is jelentősen eltér. Határátjáró hajlandóságuk is nagyobb, mint a többi roma közösségé, elsősorban mobilis megélhetési stratégiájuk miatt.

Erdős Kamill a magyarországi cigányokról a 20. század derekán írt tanulmánya *drizárikat*, vagyis cigányul beszélő, alapvetően rongy- és ruhakereskedő roma közösségeket említ a hármashatár térségében.⁴⁸ Kereskedő roma családokról ma is tudunk, elsősorban a szakonyfalusiakat, jánosháziakat sorolták ide az adatközlők, viszont egyikük sem ismer, vagy ismert *drizárt*. A mai szakonyfalusiak viszont Szombathelyről és Körmenről ismernek *drizárikat*. Az osztrák területen a két, ruha- és használcikk kereskedéssel foglalkozó roma családban nem tudnak *drizárikról* a környéken (az egyik adatközlő a tollasokkal azonosította őket).

A burgenlandi határrészen nagyon kevés roma él, akik közül többen *romungrok*. Érdekes, hogy ők még most is magyarul beszélnek a családi körben, mikorra már az őrségi magyar környezetük elnémetesedett.

*Szinto*⁴⁹ (német-cigány nyelvet beszélők), illetve *vend-cigány* (szlovén-cigány nyelvet beszélő) családokat is találunk a hármashatár vidékén, Felsőszölnök és Szakonyfalu térségében, de Szentgotthárdon is, ma már kis számban. Eddig Szentgotthárdon két familia (a két faluban pedig összesen három család) vallotta magát legalább egy családrészében *szintonak*, mind-egyikük családjában voltak *romungro* zenészfamíliából vagy cigány nyelvű kereskedőcsaládból való családtagok. Vélhetően az asszimiláció és elvándorlás miatt kevés a számuk, de történelmi események is közrejátszhattak: a nyugat-magyarországi roma családokat érintette a

⁴⁷ Szentgotthárd Integrált Városfejlesztési Stratégia 2010. p. 121.

⁴⁸ ERDŐS 1989.

⁴⁹ Többes számban is használatos ez az etnikai megjelölés „sinti”, „szinti” alakban is.

roma holokauszt (a négy családból kettőben kértek és kaptak ilyen okból kárpótlást), minderről egy burgenlandi holokauszt-kutatás számol be eddig legteljesebben.⁵⁰ A jó zenész és kereskedő hírében álló *szinto*-k esetében számolnunk kell azzal is, hogy - részben német ajkúak lévén - áldozatai lehettek az 1950-es évek kitelepítéseinek is.

Vend-cigányok is kevesen élnek magyar területen, csak Szakonyfaluban és Alsószölnökön vannak vendül is beszélő roma családok (a vend és a cigány nyelv elemei keverednek beszédükben), de ők a magyart is használják túlnyomórészt mindennapjaikban.

Első terepbejárásaim alapján úgy tűnik, hogy a *vend* és *szinto* családok vagy a *romungro* közösségekbe, vagy a magyarságba asszimilálódtak. Erre utalt is egy félmondattal a rönöki romavezető; úgy vélte, hogy a rönöki lakosság nagy hányada rendelkezik cigány ősszel, és az ősök közül többen beszéltek németül. A csörötneki adatközlő szerint: „... a *Jánosháziakkal* nem értették meg egymást, *Rábafüzesen* és , *Rönökön német-cigányok, szintik is élnek,...* az *alsószölnökiek német és szlovén cigányt beszélnek...*”⁵¹ A rönökiek és szentgotthárdiak így határozta meg a beszélgetések során előkerülő többi roma közösségeket is: „*A szakonyfalusi cigányok azok mások, azok más nyelvet beszélnek....*”

Nagylakon és Rábakeresztúron a németül beszélő, általam felderített két kereskedő családban németül és cigányul beszélnek, magyarul is tudnak (mindkét családban van magyarországi ág), de nem *szintok*, a cigány az anyanyelvük, ők magukat *lovároknak* tartják, de mondják, hogy a magyarországiak *szintok*-nak nézik őket német tudásuk miatt. Hierarchiájukban - úgy tűnik - a *szinto* pozitív a *lovár* megítéléshez képest, „*mert a szintokat jobban szeretik, de mi lovárok, pénzesebbek vagyunk.*”⁵²

A hármashatár és Muraszombat közé eső területen is élnek kisebb roma közösségek, nagyobb, külön lakóközteret is létrehozó közösség csak Muraszombaton és Lendván található. Bár e közösségek beazonosítása eddig még nem történt meg, e vidéken alapvetően négyféle csoportot különböztetnek meg az őket jellemző magyarok⁵³: élnek e vidéken magyar anyanyelvű *magyar cigányok* (őket *romungro*-nak tarthatjuk). Élnek szlovén anyanyelvű cigányok is, de nagyon csekély számban, *vend cigányoknak* mondják őket a muravidéki magyarok. E történelmi távlatban is fellelhető roma közösségeknek a legnagyobb a presztízse. Jó részük asszimilálódott, Lendván van család, aki előbb a magyarok, majd a szlovének közé integrálódott, megőrizve roma tudatukat s egyes, a magyar zenész cigányságra is jellemző szokásokat.

⁵⁰ BAUMGARTNER 2009.

⁵¹ Adatközlő B. J. 65 éves férfi, nyugdíjas, Rönök 2012.03.16.

⁵² Adatközlő H. J. 43 éves férfi, ruhakereskedő, Rábakeresztúr 2012. 04.27.

⁵³ A kétnyelvű (szlovén-magyar) gimnázium tanárai Lendváról és az őrségi falvakat is járó könyvtárosok Muraszombatból.

A harmadik csoport a magyar nyelven is tudó, sok esetben nem is Magyarországból, hanem Erdélyből és Vajdaságból érkező cigány nyelvű kereskedőcsaládok, akik viszonylag gyorsan mozognak és tehetősebbek, mint a szlovén cigány családok többsége.

A negyedik csoport hasonló ehhez, de nem magyar, hanem horvát vagy albán nyelvterületről érkeztek, s ennek megfelelően ilyen szavak keverednek anyanyelvükben. Lendván is, Muraszombatban is él egy-egy nagyobb, pár éve odatelepült, egy tömbben élő közösség, mely problémákat jelent az oktatásban (nem tudnak a gyermekek szlovénül, sem magyarul) és szociálisan is.

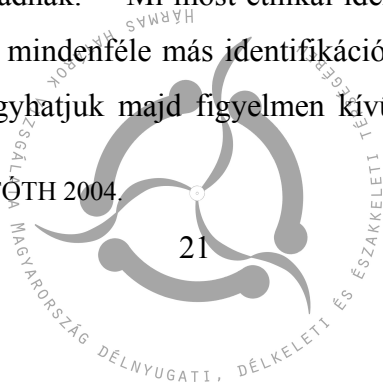
A kutatás során vizsgáljuk, hogy a roma közösségek nyelvhasználata módosul-e a határ közelsége vagy határátjárások miatt. Az eddigi, csak hipotézisek kialakítására alkalmas adatok csak német nyelvterületre átjáró roma közösségekből vannak. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a határon túli bér munkát vagy vállalkozói tevékenységet végző romák csak a foglalkozással és alapvető eligazodással kapcsolatos német kifejezéseket ismerik, s még a nagyobb német területet bejáró családok sem törekednek mélyebb német nyelvismeret megszerzésére. Ez a minimális nyelvtudás - az adatközlők szerint - elég a munka elvégzéséhez, csak a hivatalos ügyintézésben (kereskedők esetében hangsúlyos a közlekedésben és a vámügyekben, illetve a rendőrséggel folytatott kommunikációban) okoz nagyobb gondot, de akkor segítséget kérnek németül jól tudó magyartól, esetenként romától. E segítségkérés elsősorban üzleti-kapcsolati és nem nemzetiségi, vagy etnikai alapon történik. A mezőgazdasági idénymunkák esetében nem okoz gondot a nyelvismeret hiánya, mert németül tudó szervezővel, közvetítővel jutnak ki, s ezek a közvetítők többnyire nem is romák. Az osztrák területen a roma vállalkozók - akár *lomisok*, akár *vásárosok* - többségét magyarnak tartják, s e roma közösségek is sok esetben keresnek burgenlandi magyar kapcsolatokat.

A határon nem átjáró magyar nyelvű közösségekben nagyon alacsony a német nyelvismeret. A szlovénul is beszélő *vend cigányok* nem járnak át Szlovéniába sem dolgozni, sem bevásárolni. A helyi szlovén közösséggel nem szlovén, hanem magyar nyelven tartanak kapcsolatot.

Roma identitások

Számos identitástípust és tartalmat ismer a társadalomtudomány, ráadásul az identitás mint tudományos fogalom is folytonosan változó, sokszínű és sokrétegű fogalom, amiről az eddigi identitás-vizsgálatok is számot adnak.⁵⁴ Mi most etnikai identitásokról beszélünk, természetesen tudva, hogy adatközlőink mindenféle más identifikációval is rendelkeznek. Ezt a tényt viszont az elemzésnél nem hagyhatjuk majd figyelmen kívül, hiszen fontos szétválasztani,

⁵⁴ Identitásvizsgálatok lásd SIMON-TÓTH 2004.

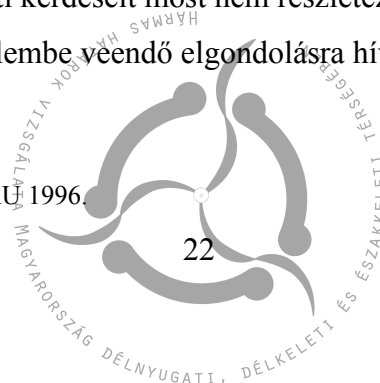
hogyan a roma adatközlőink személyes identitásának mely része mondható szociokulturális tartalmúnak, és mely része kapcsolja etnikumhoz. Vagyis mely jelenséget vesszük figyelembe roma etnikumra, határmenti roma közösségekre vonatkozó jelenségként, és melyet szociológiai helyzetéből adódó jelenségként. A hagyományörzés (az abban való aktív vagy passzív részvétel) is csak az identitásállapot ismeretében értelmezhető helyesen. Eddigi tapasztalataim szerint a részvétel a hagyományápolásban egyben jelöli is az etnikai identitás erejét.

A határmenti lét és az etnikai identitás kapcsolatára érdemes Frederik Barth-ra hagyatkozni, aki az etnikai identitást nem önmagában létező, a közösségen belül felgyűlt kulturális anyagnak tekinti, hanem a másokkal való érintkezésre épülő dialógus termékeként. Szerinte a határon átnyúló interakció során formálódik meg az etnikai önazonosság és az etnikai különbözőség. Az etnikai csoportok és azok jellemzői mindig szituációfüggők, nem pedig „eleve adottak”.⁵⁵

A magyar-osztrák-szlovén hármashatár mentén élő roma közösségek interetnikus kapcsolatát az jellemzi leginkább, hogy a többségi (magyar oldalon a magyar, szlovén oldalon a szlovén, esetenként a magyar, osztrák oldalon a német) etnikummal tartanak fenn kapcsolatokat, s ezek az interakciók alapvetően funkcionálisak, szituációfüggők, a megélhetést fenntartó tevékenységhez köthetők. Más határmenti roma közösségekkel ritkábban kapcsolataik jószereivel csak akkor létesülnek, ha nemzeti kapcsolatok jönnek létre, vagy ha üzleti-gazdasági kapcsolatok létesülnek. Ezek megfigyeléseim szerint nem hosszabb idejűek, mint a gazdasági kapcsolat maga. A magyarsághoz kötődő kapcsolatok jelentősen befolyásolják az egyes roma közösségek identitását, mind a hármashatár magyar oldalán, mind a német és szlovén oldalon, ugyanis a magyar, sőt a magyarlakta szlovén területről Dél-Burgenlandba átjáró roma családok, személyek esetében az osztrákok többnyire egyszerűen magyaroknak tartják őket, s ez erősíti a magyar-cigány identitáselem-kezelést. A cigány nyelvű határjáró közösségek esetében is magyarként tekintenek az osztrákok a bevándorlóra, ott dolgozóra, kereskedőre, vagy egyszerűen magyarnak, vagy magyar cigánynak tartják őket, ami bizalmat ad a romáknak, pozitívan különbözteti meg őket a csak romának tartott Romániából, a Balkánról bevándorló csoportoktól. Abban a két *lovár* kereskedőcsaládban, ahol ez szóba került, ezt az osztrák megítélést pozitívan fogadták, de szükségesnek tartották sietve hozzáfűzni, hogy „*mi romák vagyunk azért, nem parasztok*”, vagyis elkülönülnek etnikus identitásban a magyaroktól.

Az identitás bonyolult elméleti kérdéseit most nem részletezve két fontos, a határmenti roma közösségek vizsgálatokor figyelembe veendő elgondolásra hívnám fel a figyelmet:

⁵⁵ BARTH 1969., lásd még RAVENAU 1996.

Az egyik, hogy a „kényszer”, hogy azzá „váljunk”, amik „vagyunk”, a modern élet jellegzetessége. A modernitás a társadalmi helyzet „meghatározottságának” helyébe a kényszerítő erejű és kötelező érvényű „önmeghatározást” állítja. Ismétlem, ez a modern kor egészére érvényes – valamennyi időszakban és valamennyi társadalmi szektorban.⁵⁶ Bauman megállapításának érvényessége elsősorban nem is a roma közösségekre, hanem az őket kategorizáló mechanizmusokra vonatkozik. A népszámláláskor, roma nemzetiségi (korábban cigány kisebbségi) önkormányzati választások alkalmával, vagy még korábban roma tanácsstagok, pártmunkások kiválasztásakor, állásinterjúk, roma pályázati projektek részeként ma sokan kérdezik meg a romákat etnikai identitásukról. Többek számára ez az első olyan alkalom, amikor meg kell fogalmazni identitásukat, amikor tudatosodik bennük, hogy ők nem csak úgy léteznek az adott roma közösségben, hogy roma családban élnek, hanem egy mások által fontosnak tartott viszonyrendszer tagjai, s ez járhat előnyökkel és hátrányokkal egyaránt. Ráadásul a kérdezők olyan identitásokra is rákérdezhetnek, amik a kérdezettek számára értelmezhetlenek vagy ismeretlenek. Példaként említem, hogy a rendszerváltás idején a dél-zalai *beások*, akik ismernek „*lőkétárokat*”⁵⁷, lovárokat, *köszörűsöket*, *muzsikusokat*, nehezen értelmezték a *roma* etnonímiát, illetve azt, hogyan is lesznek politikai alapon a roma nemzet tagjai. A terepmunka során ezért figyelni kell az identitástagadás okaira is, legyen az tudatos identitásváltás, meg nem értésből adódó identitástagadás vagy félelemből adódó elhárító mechanizmus.

A másik roma közösségek tekintetében figyelembe veendő, jellemző az identitástartalmak etnikai kettőssége. A magyarországi romák túlnyomó többsége kettős (valamilyen roma és magyar) etnikai identitással bír.⁵⁸ Tapasztalataim szerint e két identitás nem egyforma, a magyar identitás nemzeti identitásnak minősíthető (jellemzője, hogy vallója a magyar himnuszt is magáénak tudja, a magyar kultúrára, nyelvére, Magyarország történetére, a magyar sportolókra, stb. büszke), míg roma identitás etnikai identitásként a roma közösséghez tartozást rögzíti, van, akinél ennek csak egyszerű tényét, és van, akinél részvételt is a magyarországi roma kultúrában (pontosabban annak egyik lokális változatában).

A roma etnikai identitás esetében két rétegről beszélhetünk. Az egyik identitásréteg, melyet nevezünk most *külső*-nek, egy nagyobb térség egész roma népességére vonatkozik. Ezt a *külső* identitásréteget a közösségen kívülre minden roma egyformának, egyképp gondolja:

⁵⁶ BAUMAN 2001.

⁵⁷ Beás vidéken ez a *kolompárok*, *lakatosok*, *fódozók* közösségeire alkalmazott megnevezés, saját garabonci, nagykanizsai gyűjtéseimben ugyanúgy, mint például MORVAI 2004.

⁵⁸ Elméleti szempontból meggondolandó, de vizsgálatunk szempontjából közömbös, hogy egy identitás két részéről beszélünk-e (elfogadva, hogy egy embernek egy összetett identitásrendszere van) vagy többes identitások rendszeréről (ahol a többes identitásban van szociális, kulturális, lokális identitás is.).

„mi cigányok vagyunk, ők pedig parasztok⁵⁹”- ahogyan megfogalmazza az egyik adatközlő⁶⁰. Ez egyféle minimális, globális közösségvállalás a roma társadalomban, mely azonban a kijelentésen és együttérzésen túl nem jelent semmiféle roma etnikumon belüli felelősségvállalást, feladatot. Ez a külső identitás tartalommal a nemzetté válás folyamatában töltődhet meg, válhat erősebbé. A roma társadalom elindult a nemzetté válás útján, de nem klasszikus, nemzetállamot létrehozó értelemben, hanem egy globális világban is értelmezhető nemzeti kisebbségként, zászlóval, himnusszal, cigány irodalmi nyelvvel, hivatalos roma politikai képvisellel és ünnepekkel. Ez a folyamat minden asszimilálódni nem kívánó roma közösséget érint, de nem beszélhetünk még egységes jelképrendszerű roma társadalomról sem Magyarországon, sem a hármashatár vidékén.

A határmenti romák esetében az identitás és az identitással kapcsolatos társadalmi szerepvállalások (civil szervezetben, politikai mozgalomban vagy pártban) ugyanolyan sokszínűek, mint maguk a közösségek. Az azonban megfigyelhető a magyar határvidéken (s a hozzá csatlakozó Vas és Zala megyékben is), hogy a roma kisebbségi önkormányzatokban, illetve roma programokban elsősorban a magyar anyanyelvű, és a magyar közösségbe jelentősen integrálódott romák vesznek részt elsősorban, a cigányul beszélő, mobilis közösségek nem vesznek részt a helyi roma politika irányításában, vagy csak olyan alkalmakkor, amikor érdekeiket súlyosan érinti valamely helyi politikai fejlemény. Ez is növeli a *romungro* és cigányul beszélő roma közösségek közti különbséget, mely megjelenik az identitásképzésben is, elsősorban a magyarsághoz fűződő viszony megfogalmazásában.

Az *elsődleges identitást* vizsgálva négy *romungro* adatközlő, akik helyi roma képviselők is voltak más-más településen (Szentgotthárdon, Rönökön, Csörötneken, Bajánsenyén), tehát az elsődleges identitáshoz kötődő jelképeket (himnusz, zászló) használniuk is kellett más ünnepi alkalmakkor, elsősorban magyar állampolgárnak és azon belül értelmezett *cigánynak* (egyikük következetesen *romának*) vallották magukat. További három, önmagukat *romungronak* valló is ekként nyilatkozott (Őriszentpéteren, Felsőszölnökön, Szentgotthárdon). Az általam megkérdezett szentgotthárdi és bajánsenyői, szakonyfalusi cigány nyelven beszélők másképp fogalmaztak: „*elsősorban cigányok vagyunk, akárhol is vagyunk a világban, de a parasztok között élünk, itt az otthonunk.*”⁶¹ Abban azonban mindkét csoport tagjai egyetértettek, hogy mindkét csoportban cigányok vannak, és mindegyik a maga közösségét „*igazi cigány*”-nak tartotta.

⁵⁹ A magyar népnév szinonimájaként, roma oldalon többnyire semleges tartalommal a „*paraszt*” kifejezés használata mindegyik vizsgálta magyarországi roma közösségben ismert és gyakorolt.

⁶⁰ Adatközlő B. J. 65 éves férfi, nyugdíjas, Rönök 2012.03.16.

⁶¹ Adatközlő H. M., 36 éves asszony, ruhakereskedő, Szentgotthárd, 2012. 04.27. A magyar népnév szinonimájaként a „*paraszt*” kifejezés használata mindegyik *romungro* közösségben ismert és gyakorolt.

A „roma” mint a „cigány” szinonimája egyik beszélőnél fordult csak elő, bár mindegyikük ismeri a kifejezést, alkalomadtán használta is, de nem mindig tartják helyesnek az ő közösségükre is kiterjesztve. „Most, de akkor mondom a régi történelmet, sokat nem köll magyarul. Mikor bevonultak a cigányok akkor cé, zé, cigányok, úgy irták, úgy mondták. Ázsiából jöttek be, az úgynevezett magyarok is onnan jöttek. Roma vagy cigány, csak sima cigányt mondanak mindenhol.”⁶²

Ez azt mutatja, hogy külső identitásréteggént a roma és a cigány kifejezés egymás szinonimájaként is előfordul, de a belső identitás már pontosan használja valamelyiket önmegjelölésként attól függően, hogy a *cigány*, illetve *roma* kifejezés milyen jelentés- és identitástartalommal bír az adatközlő tudatában.

Magyar identitású adatközlőim közül többen kifejtették, hogy a roma elnevezés számukra is szokatlan, problematikus, sokszor indoklásul elhangzik, hogy még a romák is a cigányt használják szívesebben. E jelenség kultúrantropológiai, társadalomnéprajzi elemzése messzebbre vezetne kutatásunk tárgyánál. Most csak annyit jegyeznek meg, mintegy előlegként, hogy e vélekedés lehet előítéletesség megjelenése, mintegy az egyenjogúságot megjelenítő népelnevezés elutasítása (néhol öntudatlanul) a meglévő egyenlőtlenség mint hagyományos érték ellenében. Az ilyen megnyilatkozásokkor megfigyelhető az egyedi jó példákra való hivatkozás, a „kiemelkedés” és vele együtt az asszimiláció fontosságának hangsúlyozása. Ez az adatközlő hivatalos helyen mindig a hivatalosan követendő kifejezést, manapság a „roma”-t használja, azonban ha teheti, még a hivatalos ünnepség nem hivatalos részén is, baráti, kollegiális, de még ismerős roma közegben is következetesen a „cigány” fogalommal él. Roma adatközlőim e hármashatár vidékén is érzékenyek erre a magatartásra (legtöbb esetben néma hallgatással, a beszélgetés elterelésével reagálnak), szemükben hitelvesztést, a kommunikáció ellehetetlenülését okozhatja. Ilyen ellehetetlenülés, s ennek okán határon átnyúló, épp kialakuló kapcsolat megakadása előfordult a térségben is.

Más adatközlőknél egyszerű, a közösségek ismeretén alapuló tapasztalati tény, mely alapvetően helyesli és elfogadásra alkalmasnak tartja a roma kifejezést az ezt nem használó cigány közösségek esetében is, integrációt elősegítőnek tartja. A megjegyzés elsősorban arra utal közvetetten, hogy időbe telik még néhány közösségben a „roma” kifejezés önelnevezéssé válása, s ha a közösségben tartott alkalmakra hivatalos, akkor a helyi ízlés szerint használja szinonimaként a *cigány* vagy *roma* kifejezést. A szentgotthárdi romák örülnek, hogy a polgármester és a jegyző ilyen nyílt, őszinte, egyenrangú kommunikációt folytat, így megnyílt a lehetősége annak, hogy a határon átnyúló programokban is részt vehessenek. Azt is elmondták, s tapasztalataim szerint a zalai, somogyi roma nemzetiségi önkormányzatoknál is ez ta-

⁶² Adatközlő B. J. 65 éves férfi, nyugdíjas, Rönök 2012.03.16.

pasztalható: ha nem volna alkalmas tárgyalópartner a magyarok között, akkor nem kapnák meg azt az infrastrukturális segítséget (elsősorban adminisztratív feladataikhoz) sem, amihez most hozzájutnak a hivatalban.

E kétféle szemléletben azonos, hogy a roma kifejezést a magyarországi cigányság egészére érti, mely roma nemzetiségen belül sokféle „cigányság” él.

A másik identitásréteg a - nevezzük így - *belső* identitás, a roma közösségek közti, a mindennapi életben sokkal nagyobb szabályozó erővel bíró identitás. A *belső* identitás már pontosan meghatározza a beszélő helyzetét a roma közösségen belül, integrációs vagy asszimilációs stratégiáit, egész szokásrendszerét. A *mi* és a *másik* roma közösség megkülönböztetésekor a *másikról* többnyire csak az az információja van az adatközlőnek, hogy nem olyanok, mint az ő csoportja. Bár nem tudni pontosan milyenek, másmilyenek. Az eddigi interjúk során magyar anyanyelvű, magát magyar cigánynak vagy *romungronak* mondó roma adatközlőim jó része fémiparral foglalkozónak (kovács, bádogos, lakatos, köszörűs családba tartozónak) mondta magát annak ellenére, hogy éppen más foglalkozást űzött (építőiparban ácsok mellett dolgozott, építőipari burkolóként ment nyugdíjba, vagy épp napszámosként mezőgazdasági munkát végzett). Ez a fémiparos foglalkozás az ősök foglalkozásaként jelent meg az interjúkban, és legtöbbször veszteségként megélt e foglalkozás elhagyása. Ez az ősi, tisztességes, a magyarok által is elismert foglalkozás és a hozzá kapcsolódó réginek gondolt, a mainál szabadabb és gondtalanabb cigány élet romantikus ideája minden interjúalánynál megjelent, de érthetően az idősebbeknél volt erősebb. A fiatalabb, aktív, kereső foglalkozást űző *romungrók* esetében is elsősorban az egyenrangúság, egyenjogúság kifejezéseként jelent meg, ahogy egyik adatközlőm kifejtette: „*Mert mink is voltunk olyanok, mint a parasztok, híres lakatosok, kovácsok a drótygyárban, még akkor minket is tartottak annyira, mint magukat...*”⁶³

Mindannyian ismertek másmilyen romákat is, bár keveset tudva róluk: „*Vannak, akik tudnak itt cigányul, nem is tudom, nem a kolompár, ez a közönséges cigány... Régen hegedültek, drótos, bádogos... limlomosok, cigány lovárok*”. E kevés ismeret azzal is jár, hogy pozitív és negatív előítéletekkel viseltetnek e csoportok egymással szemben is, s ezek a vélekedések megjelennek a roma-magyar viszony mint identitást meghatározó viszony érzékeltetésekor is. A megkérdezett Szentgotthárd környéki *romungrók* élesen elhatárolták magukat a más nyelvet beszélő romáktól, akiket magukkal egyenrangúnak, de „*problémás*”-nak, „*kihanem*”-nek és „*pénzéhes*”-nek tartanak. E vélekedések után kérdezve azonban megállapítható, hogy a nyelvi-kulturális különbségek mellett (ami miatt sem nyelvüket, sem némely szokásukat nem értik, pl. a jánosháziaknak, szakonyfalusiaknak) a gazdasági különbségek is feszélyezik a be-

⁶³ Adatközlő S. Cs. 43 éves roma férfi, ipari munkás, Szentgotthárd 2012.03.16.

szélőket, mert a megítélt roma közösségek jobb módúak, vállalkozóbb szelleműek az övéknél. Ezt a romungro adatközlők azzal próbálják ellensúlyozni, hogy a magyarok őket jobban elismerik, velük jobban együttműködnek, s a magyarokkal való együttélés fontos érték. A cigány nyelvű szentgotthárdi közösségben ellenben a magyarokkal kapcsolatos viszony közömbösnek tűnik a belső roma identitás meghatározása szempontjából, a cigány nyelv, a hagyományosnak vélt szokások megtartása sokkal fontosabb a meghatározás szempontjából. Érezhető felsőbbrendűséget közvetítenek a többi roma csoport felé, önmagukat tartják az „igazi cigányoknak”, de szerintük a romungrok közül a zenészek meg a köszörűsök is azok, csak már keveredtek. Amikor arra kérdeztem rá, hogy mi is az, amitől ők romák, az egyikük így fogalmazott: „mi romák vagyunk, azok meg magyar cigányok, mi tartjuk a cigányságot, a nyelvet, a szokásokat, azoknál mindent szabad, de már nekünk is nehéz, mert a fiatalokat már nem érdeklik a régi dolgok, csak a gép (számítógépre gondolt itt) meg a mobil... már cigányul is alig tudnak”.⁶⁴ A mondat második fele jelzi, hogy a hagyományörző cigány nyelvű közösségben is érezhetők a globalizált kulturális hatások.

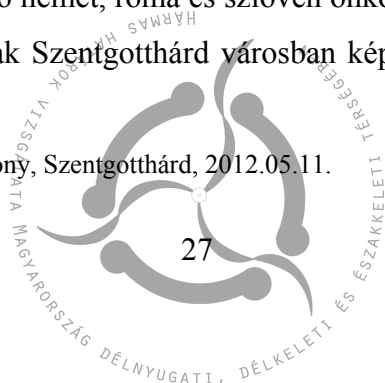
Kulturális fejlemények és intézmények

A vizsgált hármashatár mentén lévő települések nagy részében semmilyen képviselő, intézménye, egyesülete nincs a romáknak. Fehérvölgyi Beáta kutatásában nagyobb kutatási területen 15 roma kisebbségi önkormányzatot kérdezett le.⁶⁵ A 2011-es önkormányzati választásokat követően 20 roma nemzetiségi önkormányzat alakult Vas megyében, melyek közül 5 működik a kutatási terepünkön, Csörötneken, Pankaszon, Rönökön, Szakonyfaluban és Szentgotthárdon. Kissé távolabb, de családi kapcsolatok révén a körmendi, jánosházi, sorokpolányi és halogyi roma közösségek vizsgálata is szükséges, e településeken is vannak roma nemzetiségi önkormányzatok. Az eddigi terepbejárás szerint e Körment, Szombathely és Vasvár környéki településekből többen települtek a határmenti falvakba és Szentgotthárdra munkalehetőségeket követve, illetve kisebb falvakba családi vagy szociális-megélhetési okokból. Viszont ilyen irányba a kutatóterületről való visszavándorlásra nem keletkezett eddigi adatközlőimnél adat. A továbbiakban tehát mindenképp vizsgálandó, hogy a bevándorlásban az egyes közösségeknél mely okok a meghatározóak, illetve a meghatározó okok között található-e a határral közvetlenül kapcsolatos motiváció.

Az alábbi táblázatban a 2011-es választások óta kutatóterületünkön (és a fent említett roma közösségek életterében) működő német, roma és szlovén önkormányzatok találhatóak. Látható, hogy mindhárom kisebbség csak Szentgotthárd városban képviselteti magát nemzetiségi ön-

⁶⁴ V. I. 67 éves nyugdíjas özvegyasszony, Szentgotthárd, 2012.05.11.

⁶⁵ FEHÉRVÖLGYI 2010

kormányzattal, és csupán Alsószölnökön, Rönökön és Szakonyfaluban található két nemzeti-ségi önkormányzat is.

	német	roma	szlovén
Alsószölnök	1	0	1
Apátistvánfalva	0	0	1
Felsőszölnök	0	0	1
Halogy	0	1	0
Jánosháza	0	1	0
Kétvölgy	0	0	1
Körmend	0	1	0
Orfalu	0	0	1
Pankasz	0	1	0
Rönök	1	1	0
Sorokpolány	0	1	0
Szakonyfalu	0	1	1
Szentgotthárd	1	1	1

A roma nemzetiségi önkormányzatokat az előző választási időszakokban cigány kisebbségi önkormányzatoknak nevezték hivatalosan. A mai, a jogállásában a többi nemzetiséggel azonos, így nemzetiségként is megnevezett roma közösségek tagjai közösségekben gyakoribban a *cigány kisebbség*, *CKÖ*⁶⁶ elnevezéseket használják, az új elnevezés megtanulásának - úgy tűnik - gátlója az is, hogy a nemzetiség fogalmát, annak roma közösségre alkalmazását többségükben még nem értik. Nem véletlenül, hiszen adatközlőim mindegyike úgy tanulta, és úgy is fogadta el, hogy a „*cigányok egyetlenek, akiknek nincs hazájuk, akiknek itthon van a hazájuk*”.⁶⁷ A köznyelvben e vidéken is használták a *CKÖ*-kre a „*kisebbségiek*”, „*kisebbségi önkormányzat*” megnevezést, s ezt a szinonim kapcsolatot most a *roma nemzetiségi önkormányzat* (RNÖ) elnevezésre is alkalmazzák.

Szlovéniában Muraszombatban működik egy muravidéki hatókörű roma kisebbségi képviselő, Ausztriában nem tudunk ilyenről. Szentgotthárdon folyamatban van egy, a RNÖ által működtetendő roma kulturális közösségi ház kialakítása a városvezetés támogatásával (épületet biztosítana erre), amire a szentgotthárdi RNÖ elnök, Samu Csaba elsősorban a hagyományörzés szervezett helyszínéként számolna. Csörötneken a helyi sportegyesület köré szerveződnek a roma kezdeményezések, lévén, hogy az ottani RNÖ elnök, Kányási János egyúttal a sportkör-vezetőség tagja és szertárosa is.

⁶⁶ A Cigány Kisebbségi Önkormányzat megnevezés rövidítése (a település nevével kiegészülve tulajdonnévként nagy betűkkel irandó, de közigazgatási fogalomként kisbetűkkel: pl. cigány kisebbségi önkormányzatok), ma Roma Nemzetiségi Önkormányzat a hivatalos megnevezés, melynek rövidítése RNÖ.

⁶⁷ Adatközlő S. Cs. 43 éves roma férfi, ipari munkás, RNÖ elnök, Szentgotthárd 2012.03.16.

Roma közösségek határon túli roma kapcsolatai tekintetében számolhatunk rokoni kapcsolatokkal, familiáris alapú munka- és üzleti kapcsolatokkal, illetve roma kulturális kapcsolatokkal (elsősorban hagyományörző roma rendezvényeken). A határ két oldalán élő roma közösségek kapcsolatainak erősödése egyben jelenti a helyi roma közösségek elismertségének növekedését is. A magyar-osztrák-szlovén hármashatár esetében a roma szerveződések kapcsolatai közül egy magyar-szlovén-horvát együttműködés tűnik jelentősnek: 2004-ben Szentgotthárdon európai konzorciumi szerződést írtak alá a roma populáció képzési és elhelyezkedési stratégiájának kidolgozása és roma mentorok képzése céljából. E projektben találkoztak a szentgotthárdi, rönöki, csörötneki és szakonyfalusi cigány kisebbségi önkormányzati képviselők a szlovén romák képviselőjével, Jožef Horvat-tal. Azóta újabb találkozás nem történt, kézzelfogható eredménye a szentgotthárdi szakképzésben realizálódott, de magukat a RNÖ-k (akkori CKÖ-k) tevékenységét nem érintette.

Roma kulturális egyesület nem működik jelenleg a hármashatár mentén, sem nívós hagyományörző egyesület. Cigány népzenei hagyományörzők rendezvényekre Zalaszentgrótról és Körmendről, esetenként Nagykanizsáról érkeznek.

4.2.2. A társadalmi-történeti dimenzió feltárásakor a határok jogi-adminisztratív jellegének változásai következtében átalakult/újraéledt/meglazult kapcsolatok kerülnek feltárára, a népességmozgások, az új kapcsolatkeresési stratégiák, valamint az új közösségek.⁶⁸

Ebben a dimenzióban a cél a magyar-osztrák-szlovén hármashatár régiójában megfigyelhető jogi, politikai és határrendészeti változások okán létrejött vagy módosult társadalomtörténeti folyamatok feltérképezése. Elsősorban a társadalmi kapcsolatrendszerekben, és azok nyomán, a szokásrendszerekben bekövetkezett történeti változásokat vizsgálhatjuk. A kulturális antropológiai megközelítés itt olyan adatokhoz férhet hozzá, melyek a családi, települési szájhagyományban őrződtek meg a határterület mikrotörténeti folyamatairól. A narrációk és folklórműfajok (a viccektől az anekdotákon át az igaz történetekig) értelmező társadalomtörténeti háttérrel adnak ezekhez az eseményekhez, és segítik a határhoz való viszonyulások megértését.

E társadalmi-történeti dimenzióban el kell helyeznünk a határmenti roma közösségeket is. A hármashatár térségében cigány közösségek már a 18. században is éltek itt. Történetük csak a 20. század közepétől, elsősorban a porrajmos kapcsán kerül előtérbe.⁶⁹

⁶⁸ A kutatás Munkaterve

⁶⁹ BAUMGARTNER 2009.

A szocializmus idejéből sincs sok adatunk, azonban Rönökön, Csörötneken és Szakonyfaluban is található olyan család, akik az 1960-as évekbeli telepfelszámolások során jutottak parasztházhoz, sőt páran Rönökön az 1945 után kitelepített német (*hienz*) házakat kapták meg lakásul. Ilyenben lakik például Baranyai János, a Rönöki Roma Nemzetiségi Önkormányzat elnöke is (a képen portája és ő maga).

Magyarországon 1990-től, az 1991-ben megszülető Szlovéniában már a kezdetektől tekintenek a romákra nemzeti vagy etnikai kisebbségként. Etnikumként 1993-tól, majd nemzeti kisebbségként csak 2011-től tekinti a roma közösséget a magyar jogalkotás. A statisztika is csak az utóbbi évtizedben kérdez rá differenciáltan a roma identitásra, az 1990 előtti statisztikai adatok csak a cigány nyelv-

használatot rögzítették. Így a 20. századi roma társadalomtörténet hármashatár menti változásait nagyon csekély történeti-statisztikai forrásra hagyatkozva kulturális antropológiai és néprajzi módszerekkel írhatjuk le.

A hármashatár roma lakosságának történeti forrásokkal is adatolható társadalomrajza nem volt még elkészíthető e rövid kutatási etapban, de nyilvánvalóan számolnunk kell a zenészfamíliákkal és két olyan kovács famíliával, akiket már nemzedékek óta itt lakóként említenek a szentgotthárdi romák és nem romák annak ellenére, hogy ez a kovácsmesterség elenyészett már a családból, s ma leginkább kereskedésből élnek. A kovács családok vizsgálatánál vélhetően fontos kapcsolatokat tárunk majd fel a szentgotthárdi iparosodás (drótygyár, téglagyár, stb.) folyamataival.

A határváltozások történetéhez kapcsolódóan az eddigi vizsgálatok alapján elmondható, hogy a roma családok közül csak azok figyeltek, figyelnek jobban ezekre a változásokra, amelyek határjárók, azaz rendszeresen járnak át valamely határszakaszon munkavállalás vagy kereskedés céljából. Mindegyik eddig bejárt településen pozitívnak tartották a határnyitást, az EU-ba lépést: „*A rendszerváltozás előtt be voltunk zárva. A kiskatona, aki volt, öt éven belül nem mehetett át, ugyanúgy Szlovéniába is.*”⁷⁰, de amíg a határon át nem vagy csak ritkán járó romák ezt csak hallomásból, nem tapasztalatként fogalmazták meg, s nem tudták részleteseb-

⁷⁰ Adatközlő B. J. 65 éves férfi, nyugdíjas, Rönök 2012.03.16.

ben indokolni véleményüket, addig a határjáró szentgotthárdi, rönöki és szakonyfalusi vásározó és használcikk-kereskedő família véleménye már árnyaltabb volt. Általában véve ők is örültek, de kételyeket fogalmaztak meg. Egyfelől azért, mert a könnyebb határjárás messzebb vidékről is vonz kereskedőket, *lomizókat, vasazókat*, azaz vetélytársakat jelent, akik ráadásul tőkeerősebbek és *"agresszívebbek"*. Másfelől azt gondolják, hogy a határnyitás nem jelent feltétlen jogegyenlőséget a határ két oldalán. A ma huszonéves családtagok elsősorban munkalehetőséget látnak benne, függetlenül attól, hogy határjáró vagy határkerülő roma családban élnek, de ennek a lehetőségnek a kihasználása, az elindulási hajlandóság nagyban függ a roma közösség hagyományaitól.

A határnyitást értékelő nem roma megkérdezettek viszonyulása ugyanilyen módon oszlik meg: aki érdekelt a határmenti kapcsolatokban, és mindennapi tevékenysége az átjárás, az ambivalensen tekint rá. Rönök polgármestere így fogalmaz. *„A határnyitás pozitív és negatív. Pozitív, mert munkát adott, szabadságot adott.”* *„A negatívuma a rengeteg szemét, a kontroll nélkül a szemét behordása.... Az osztrákok mind ide rakják le a szemetet. Nem ők maguk, hanem megbíznak magyarokat, meg a náluk dolgozóknak is mondják, hogy hozzák el a snittet, szemetet. Osztrákot nem láttam még lerakni, de tudok ilyen esetről is. Tele vannak az erdőszélek, lejáratok.”*⁷¹ A szentgotthárdi polgármester az elhagyott, németek és osztrákok által bérelt területek problémájáról beszél negatívumként. A romák megjelenését az osztrák oldalon élték meg úgy, hogy az a határnyitás negatív következménye, de ők is pozitívan szemlélik az egészet.

A hármashatármenti roma jelenlét vonatkozásában vizsgálnunk kell a jelenlét típusait, melyet a jelenlét célja, ideje és intenzitása határoz meg. A jelenlét ideje azt jelenti, hogy milyen rég óta él a család, nemzetség a határvidéken, intenzitása pedig azt, hogy milyen aktívan él a határmenti roma társadalomban, létszamaránya milyen gyorsan és milyen okokból változik, s ez hogy hat a helyi falusi, városi társadalomra, illetve milyen aktívan, gyakorisággal használja ki a határ közelségét vagy átjárással, vagy a határmentiség kínálta munkalehetőséggel. Az eddigi terepmunka adatai alapján, még csak hipotetikusan, a magyar-szlovén-osztrák hármashatár menti roma jelenlét az előbb említett három jellemző alapján a következőképp csoportosítható:

a) Nemzedékek óta⁷² a hármashatár vidékén élő roma családok, akiknek célja a folyamatos ott élés, az integrálódás a helyi közösségbe. A jelenlét intenzitása alacsony, vagyis e közösségek csak ritkán, a magyarság körében is szokásos ünnepekkor (leggyakrabban keresztelő, ha-

⁷¹ Adatközlő P. T. 41 éves, Rönök, vállalkozó, polgármester 2012.03.16.

⁷² Itt a magyarságénál jóval alacsonyabb átlagéletkor és a várható életkor magyarsághoz viszonyított alacsonyabb volta miatt egy nemzedéknek 20 évnyi időtartamot tarthatunk.

lotti virrasztás, búcsú) szervezik meg nagycsaládi találkozóikat, így a helyi társadalomban nem kerülnek létszámuknál hangsúlyosabb szerepbe. Mobilitásuk az ott élő magyarokéhoz hasonló, nem nagyon szeretnek kimozdulni, átmenni idegen nyelvterületre, ha lehet, akár rosszabb feltételekkel is csak otthon vállalnak munkát. Természetesen itt is tapasztalhatóak ebben nemzedéki különbségek, a fiatalok mozgékonyabbak, messzebb is vállalnak munkát, de még ők sem készülnek tartós távoli munkavállalásra.

Bár az adatközlők családi irattára nagyon csekély, kollektív emlékezete pedig a saját család-történet tekintetében is nagyon szelektív, azt megállapíthattam, hogy az általam eddig vizsgált családok közül csak négy szentgotthárdi és egy szakonyfalusi család tartható tősgyökeresnek, és elég sok család az 1960-as években került Vas és Veszprém megye belsőbb területeiről és városaiból az Őrségbe és a Vendvidékre. Többen a Szentgotthárd környéki falvakból települtek be rokoni kapcsolatokat hátrahagyva: így például csörötneki adatközlőm édesanyja Pankaszról jött, egyik szentgotthárdi adatközlő máriafalusiként a faluból nősült, majd együtt költöztek be Szentgotthárdra (ma már Máriaifalu Szentgottárd város része). Azonban a lokális identitás már azokban a családokban is erős, akik már két nemzedék óta, 50-60 éve laknak itt. Őrájuk jellemző, hogy tudnak a már rég eltelepített *hienczekről*, deportált zsidókról, romákról, emlékeznek a határzárakra, a szocialista határ katonáira, vasfüggönyére. Családjaik is a településről vagy közvetlen környékéről házasodnak leginkább. Endogám jellegűek közösségeik, nem csak területi, de nyelvi-kulturális szempontból is, azaz a *romungro* családokba nem szívesen engednek be „lovárokat” vagy magyarokat („*parasztokat*”), vagy épp szlovén-cigányokat („*vendeket*”) s viszont.

A nemzedékek óta itt élő családok nagyon kis hányada aktív határátjáró, ők a kereskedésből élnek és tevékenységi területük a Nyugat-Dunántúltól (Vas, Veszprém, Zala megyék, Sopron környéke) egészen Güssingig, illetve Felsőőrig húzódik. A határt intenzíven használják, s településeiken is hangadónak, aktív szereplőnek ismerik őket, bár a helyi politikában egyik eddig megismert kereskedőcsalád sem vesz részt. Tevékenységük, cigány nyelvük és aktív társadalmi életük a roma közösségükön (elsősorban kiterjedt nemzetségükön) belül jelenlétük intenzívebb a többiekénél, s egyben megosztóbb is. Velük kapcsolatban érzékelhetően több előítélet fogalmazódik meg, ami részben nem is etnikumi hovatartozásuknak, hanem a vállalkozói magatartások negatív megítélésének megjelenése. Olyan település, ahol ők és a magyarsághoz jobban hasonlító életmódot folytató, bérmunkából, idénymunkából élő *romungrók* is élnek, ott az intenzitásban és szokásvilágban való nagy eltérés erősen befolyásolja a *romungro* közösség megítélését is (többnyire pozitívan).

b) A rendszerváltás óta betelepült, folyamatosan ott élő roma családok, akiknek célja a biztonság keresése, otthonteremtés, új életkezdés. A betelepülés pillanatában - az eddigi adatok szerint - ideiglenesnek tekintik a betelepülést, attól téve függővé a maradás időtartamát, hogy sikerül-e biztosítaniuk a megélhetést. E cél vagy inkább céltalanság, úgy tűnik, csökkenti az integrálódási szándékot és képességet is.

A rendszerváltást követő évtizedben sok mélyszegénységben élő roma család adta fel városi, nem jó állapotú otthonát jobb állapotú falusi otthonért. Csörötneken, Rönökön, Szentgotthárd külterületein (pl. Máriafaluban), Szakonyfaluban és Felsőszölnökön is találkozhatunk ilyen családdal. Ők korábbi közösségeikből kiszakadva, nagycsaláddal érkeztek, de pár év múltán, ha van munkalehetőség, vagy a megélhetés valahogy biztosítható, megfigyelhető a nemzetség további családjainak beköltözése, tehát e közösségek jelenléte idővel egyre intenzívebb, s idővel új roma közösségként meghatározóak a település életében. Jellemző családjaikra, hogy nem ismerik a környező településeket, sem a határvidéket. Mélyszegénységük okán mobilitásuk alacsony (azaz ritkán, csak szükség esetén járnak el a faluból, városrészből), bár egyes családok gyakorolják még a településen belül a kéregetést és megélhetést jelentő napszám, segédmunka keresését. Jórészüik segélyből él. Házasságaik (nem csak a hivatalos házasságokat, hanem az együttéléseket is tekintve) nemzetségen belüli endogámiáról tanúskodnak. Jómódú, az utóbbi években beköltöző roma családról csak Szentgotthárdról tudunk, ők is munkavállalás okán települtek át.

c) A hármashatár vidékére időszakosan, elsősorban munkalehetőség vagy megélhetést biztosító idényjellegű tevékenység céljával érkező, letelepedni nem szándékozó, a lokális társadalomban megjelenésüktől távozásukig intenzíven élő, sokféle gazdasági és szociális tartalmú kapcsolatot kialakító közösségek. Ide tartoznak a határmenti mindennapokban a hármashatár vidékét megélhetési munkaterepként vagy tranzitként használó, nem a határövezetben lakó roma famíliák is. Ez utóbbiak jellegzetes képviselőiként tarthatjuk számon Szentgotthárdon a házaló „román cigányok”-at, akik Romániából járnak át házalni, oláh cigány nyelvjárást beszélnek (leginkább a *khelderás-t*), és sajátos viseletet hordanak (nagy kalap, színes szoknyák és fejkendők). Bár szükséges a házaló közösség konkrét azonosítása, vélhetően a *gáborokhoz* sorolják magukat.

Ilyen távrol járó, de a magyar-osztrák-szlovén hármashatár térségét, elsősorban Ausztria irányába intenzíven használó roma közösség a *lomiskok*, lommal, használtcikkkel kereskedő közösségekbe tartoznak, ők a nyugat-dunántúli megyékből (Vas, Zala, Veszprém, Győr-Sopron) toborzódnak leginkább.

Megfigyelhető, hogy a határ közvetlen közelében lakó roma közösségek esetében nem a határközelség, hanem inkább a családi tradíciók, megélhetési stratégiák játszanak szerepet a hármashatárral kapcsolatos gyakorlataikban. Ezek a kérdések azonban átvezetnek a gazdasági dimenzióba.

4.2.3. A gazdasági dimenzió: határ menti kereskedelem (formális és informális/feketegazdaság), a gazdasági migráció (nemzetközi ingázás lakás és munkahely között, mezőgazdasági munkások, építőipari munkások).⁷³

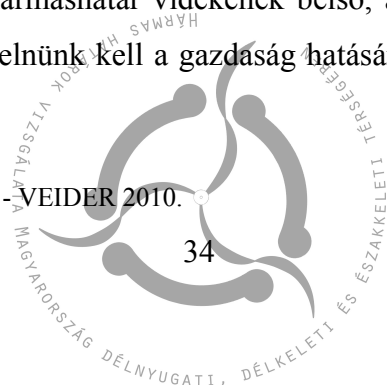
A rendszerváltás előtti korszakra jellemző, hogy a határsáv és a határokra telepített műszaki zár szinte teljesen elzárta a várost a külvilágtól, az addigi nagyobb ipari üzemek közül csupán a Selyemgyár (Magyar Selyemipari Vállalat Szentgotthárdi Szövőgyára) és a Kaszagyár (a Rába MMG gyáregysége) működött, majd a nyugat-magyarországi Fagazdasági Kombinát (később Falco) helyi üzeme létesült. A rendszerváltást követően az ipar átalakult, 1997-ben hozták létre az Ipari Parkot a határ mentén, a Lapincs völgyében (átnyúlva a határon Ausztriába, Rábasantkereszt felé), ahova elsőként az OPEL (a General Motors alapította 1990-ben) költözött be. A város és kistérsége jelentősebb vállalatai ma: Lurotex Kft. (textilipar), Sariana Kft. (textilipar), Fezo Kft. (kereskedelem), Falco-Profil Kft. (Fűrészáru-előállítás), ArcelorMittal (közkeletű nevén a drótygyár, adatközlőim szerint itt viszonylag sok roma dolgozik). A híres 1901-ben létesült Kaszagyár (ami nagyon sok romát foglalkoztatott) 2001-ben zárt be. A vasipar viszonylag sok romát foglalkoztat, legalábbis Zalához, Baranyához képest, de még így is jelentős a roma munkanélküliek aránya, elsősorban a családos nők körében. Az iskolázatlanság azonban a férfiak körében is jelentős gát.

A gazdasági dimenzióban a magyar-osztrák-szlovén hármashatár vidékén általánosan tapasztalható, hogy a munkaerő már hosszabb ideje az osztrák terület felé irányul döntően, bár a szentgotthárdi ipari park (főleg az OPEL üzem) hatására van munkaerő-bevándorlás a legközelebbi osztrák és szlovén területről is.

A kereskedelem sokkal kiegyenlítettebb képet mutat, a kereslet-kínálat törvényszerűségeit követve hol Szlovénia, hol Ausztria, hol Magyarország felé járnak át többen. A határnyitások óta jellemzőnek mondható, hogy az osztrákok részéről az olcsó magyar szolgáltatások (a fodrásztól az éttermekig) kedveltek, míg a magyarok élelmiszerért, benzinért jártak át a közelmúltban szlovén területre. A hármashatár vidékének belső, az országok belterülete felé eső határzónák⁷⁴ vizsgálatánál figyelniük kell a gazdaság hatására is: a határnyitások és az ipari

⁷³ A kutatás Munkaterve

⁷⁴ vö. VÁRADI - WASTL-WALTER - VEIDER 2010.

munkaerő-kereslet együttes hatására kitolódhattak e zónák, csökkenhet a határterület belső elzártsága.

A magyar-szlovén-osztrák hármashatár vidékén élő roma közösségek nem főszereplői a gazdasági folyamatoknak, de sok tekintetben pótolhatatlan adatokkal szolgálhat gazdaságtan-ropológiai és gazdaságnéprajzi vizsgálatuk. Ilyen fontos aspektus a határon átjáró roma közösségek gyakorlatainak leírása, illetve ilyenek a szürke- és feketegazdaság folyamatai, elsősorban a kereskedelem, mezőgazdasági idénymunka, néhány szolgáltatás és az építőipar vonatkozásában. Ugyanis e munkák nagy része elvégezhető szakképzettség nélkül, így megfelelő a kínálat a szegényebb és iskolázatlanabb roma közösségek számára.

A roma közösségek megélhetési és gazdasági stratégiáinak, gazdasági tevékenységének vannak hagyományozódó, etnikus jegyei.⁷⁵ Ilyennek gondolom például a kereskedéssel foglalkozó csoportok közösségen belüli elosztási hagyományait, a vándorlási hajlandóságot⁷⁶, vagy a cigány nyelv használatát a határon túli kereskedelemben és munkavállalásban (részben rokonsági rendszerek kapcsolati tőkéjének felhasználásakor).

A kutatás első fázisában még nem sikerült felderíteni a kereskedelmi kapcsolatrendszert, s nem is könnyű feladat, hiszen ez a vállalkozó roma családban meglévő tudás nagy érték számára, csak résztvevő megfigyelés során kialakult adatközlői-kutatói bizalmi viszonyban fedhető fel aprólékosan, az esetleges rokoni, etnikai vagy nyelvi kapcsolatokra is fényt derítve. Három szentgotthárdi és egy szakonyfalusi használt ruha és egyéb holmi kereskedésével foglalkozó, elsősorban vásároló roma család gyakorlatának első áttekintéséből látszik, hogy a családok alaposan ismerik azt a területet, ahova átjárnak használtcikk beszerzéséért, vagy ahol vásárolnak (bár vásároló a tevékenységet elsősorban magyar területen: Körmenden, Szombathelyen, Nagykanizsán, Szentgotthárdon gyakorolják, német területen csak Güssingbe és Gleisdorfba jár el egyikük kirakodó vásárokra). Viszont a kereskedői tevékenységen kívül eső, akár sokkal közelebbi határmenti területeket egyáltalán nem ismerik. A kereskedői ismeretek hagyományozással kerültek át a mai felnőtt nemzedékre, de mindig beépülnek az újabb s újabb ismeretek. E családoknak a többi térségbeli vásárolóval van kapcsolata, vannak közöttük olyanok is, akik rokoni kapcsolatokat ápolnak, melyek egyúttal üzleti kapcsolatok is. Az ismereteik tárában a határnyitások előtt benn voltak azok a határátkelők és határátkelési praktikák, melyekkel akadálymentesen tudtak közlekedni, bár az EU-ba lépést követő teljes határ-

⁷⁵ vö. PRONAY 2000., KARDOS 2005., SZUHAY 2005.

⁷⁶ Nyugat-Európában élénken él a travell-gypsy, utazó-cigány azonosítás, ami megkérdőjelezheti a roma etnikus kultúra azonosítását egy romának nevezett szociokultúrával. Lásd TÓTH 2004. Magyarországon, illetve Közép-Európában ez nem olyan jellemző, mert sokkal nagyobb arányú a nem asszimilálódott, de letelepedett életmódot folytató roma, míg Európa nyugati részén a letelepedett roma közösségek nagy része asszimilálódott, és ezzel párhuzamosan a vándorlást a romákon kívül minden nép feladta (jórészt kényszer hatására).

nyitásig minden évtizedben voltak olyan időszakok, amikor csak magyar területen folytathatták tevékenységüket. Most elsősorban azokat a jogi és közrendészeti ismereteket keresik, melyekkel akadálymentesen mozoghatnak a dél-burgenlandi használtcikk-források, üzleti partnerek között. Rájuk is jellemző, akárcsak a távolabbról, a hármashatár érintésével osztrák területre érkező kereskedők és *lomizók* esetében, hogy nem a távolság, hanem a haszon és költség aránya határozza meg, milyen messzire is mennek el áruért vagy eladni. Így e két család is eljár Észak-Burgenlandba, vagy Graz felé stájer területre is. Arra a kérdésre, hogy a szocializmus idején hogyan is járták át áruval a határokat, úgy feleltek egyöntetűen, hogy „*mindig csak annyit hoztunk be, vittünk ki, amennyit lehetett*”, ami azt jelentette, hogy ismerték az írt és íratlan szabályokat is. E tevékenység során azonban - elmondásuk szerint, de környezetük szerint is - soha nem minősültek csempésznek, nem kereskedtek jelentős értékhatárú mennyiségekkel vagy egészségkárosító tiltott anyagokkal (pl drog). A használtcikk-kereskedésnek két válfaját is művelik, a klasszikus ószeres tevékenységet, azaz felvásároltak régi holmikat, hagyatékot, elválogatták, és régiségkereskedőknek továbbították, vagy vásárok alkalmával eladták kis haszonrészrel, és a *lomizást*. Azaz elhosszítják a tulajdonos (vagy vélt tulajdonos) engedélyével a hulladékot, majd abból elsősorban a még használható iparcikkeket árusítják. A jelentős áruhiányok idején ez jó hasznot hozott. Ma már a környezetvédelmi szabályok (sok eszköz veszélyes hulladéknak minősül) és ausztriai rendészeti előírások (alapvetően szerződést kell kötni az eladóval) nehezítik a beszerzést, drágítják a kereskedést. Nem témája jelen rövid összefoglalómnak a burgenlandi *lomizás*, de az eddigi adatokból és sajtóhírekből, illetve tanulmányokból látható, hogy alapvetően roma családok familiáris keretek közötti, részben vállalkozásként végzett tevékenységéről van szó, melynek legalizálása, jogszabályi rendezése épp most zajlik.⁷⁷ A mi határterületünket tranzitként használó roma kereskedők nagy hányada Veszprém, Vas és Zala megyei *lomizó*. A legnagyobb *lomis* piac ma Devecserben működik, de oda egyik eddig felmért határmenti család sem jár, a nagykanizsai, lenti, szombathelyi bolhapiacokon viszont rendszeresen megjelennek.

A Szentgotthárd környéki *romungro* közösségekből és Szentgotthádról elsősorban mezőgazdasági idénymunkára járnak el: alma-, ribizli-, szőlő-, eper- és más gyümölcszedés, krumpliszedés két 50-60 km-re fekvő nagygazdaságban. Egyik adatközlő sem tudta megmondani, hogy hol is vannak pontosan e gazdaságok, mert Szentgotthádról vitték oda őket buszokkal, s így nem figyelték, de Oberwart (Felsőőr) környékére helyezték az egyiket, és Graz

⁷⁷ 2012. április 6-án Nagykanizsán volt egy egyeztető találkozó több, mint 50 zalai, somogyi, Güssing felé járó *lomissal* (20-22 család), akik kiharadtak a devecseri civil szervezet által egy *lomis engedély* kiadását célzó és a használtcikk-kereskedést kifejlesztő TransWaste EU-s programból (olvasható róla: <http://www.transwaste.eu>), s aggódnak amiatt, hogy lesznek engedélyes, előnyben részesülő romák. A TransWaste projekt bemutatóját a projekt kidolgozója, egy miskolci egyesület vezetője tartotta, melyet a *lomisok* felszólalásai követték.

felé a másikat. Rönökről, Szentgotthárdról és Csörötnekről járnak el fiatal férfiak építőipari segédmunkásként is hetelni, páran culágerként (kőműves segítőjeként), többen ács és állványozó mellett. De voltak, vannak burkolóként is dolgozók Nagylakon, Rábakeresztúron. A jelenleg eljárók mindannyian magyar brigáddal, csapattal dolgoznak, csak roma vagy romák által szervezett, vezetett, határontúli munkát adó brigádról még nincs tudomásunk.

Olyan mezőgazdasági bérmunkára, melyet nem magyar tulajdonú földeken, de Magyarországon végezhetnek, szintén van lehetőség. A határmenti térségben ugyanis több olyan birtok is található, amely nem magyar tulajdonú (leginkább osztrák vagy német, de van holland tulajdonos is), és gondozását magyarok, romák végzik, elsősorban idénymunka vagy alkalmi munka jelleggel, nem hivatalosan, kiegészítő keresményért. Mindez azonban nem mutat abba az irányba, hogy a nincstelen roma családok közül azok, akik ilyen tevékenységet vállalnak, földeket kérjenek, vegyenek bérbe, vagy fogadjanak el ingyen. Ugyanez figyelhető meg azon önkormányzati kezdeményezéseknél, amikor is Szentgotthárdon vagy Rönökön szabadon művelhető területeket adnának ingyen oda mezőgazdasági termelés céljára. Ennek az elutasításnak minden bizonnyal vannak praktikus okai, hiszen sem kellő pénz, sem kellő eszközpark nem áll rendelkezésre, s azzal, hogy egyes családtagok szereznek némi tapasztalatot mezőgazdasági részmunkákban, szükséges ismereteik sem elégségesek egy egész gazdaság működtetéséhez a vetéstől, ültetéstől a betakarításig. De vannak a hagyományban gyökeredző gondolkodásban emelt gátak is, hiszen még az a *romungro* család is kézművesnek, iparos cigánynak vallotta magát, s legszívesebben az iparban dolgozna, akinek minden tagja részt vesz mezőgazdasági bérmunkában vagy mezőgazdasági jellegű szociális közmunkában.

A határon átnyúló roma munkavállalás terén meg kell említenünk még néhány szentgotthárdi roma fiatal, elsősorban lányokat, akik a vendéglátóiparban vállalnak ausztriai idénymunkát felszolgálóként, takarítóként, mosogatóként. Ők olyan családokból kerülnek ki, melyek Szentgotthárdon is ilyen tevékenységgel foglalkoznak.

Ugyancsak határokon átnyúló és sajátos interetnikus kapcsolatban élő gyakorlat a jóslás és a hozzá kapcsolódó ezoterikus szolgáltatások, melyeket szintén Szentgotthárdon vesznek szívesen igénybe osztrákok, németek, tehetősebb magyarok is. A cigány jósnők (kettő is működik eddigi ismereteim szerint a városban) kártyával és tenyérből jósolnak leginkább.

Ezeket túl két, a gazdasági tevékenységeket és határjárás is befolyásoló jelenségre hívnám fel a figyelmet. Az egyik a roma népi kultúra⁷⁸ szóbelisége. A roma közösségek többsége még ma is a szóbeliség korszakát éli. A munka megszerzésétől kezdve annak elvégzéséig, a munkával kapcsolatos bármilyen kommunikáción át a szóbeliség uralkodik, s megfigyelhetők hagyományozódási folyamatok, például a határon túli idénymunkába való bevonás módjában, vagy az ismeretátadásban az osztrák munkaadókról, kereskedési lehetőségekről. Ez gátja a hivatalos gazdasági tevékenységnek. A szóbeliség uralkodó jellege mutatkozik meg abban is, hogy a *lomisok* egy része fél a számukra nehezen kezelhető adminisztrációtól, engedélyeztetési eljárástól.

A másik jellemző a munkahelyválasztás, munkába kerülés egy sajátos szempontja. Az adatközlők beszámolóiból kitűnik, hogy a munkahelyekre a romák többsége familiáris, rokoni kapcsolat révén kerül be, s annak révén is marad bent. Ugyanez a familiaritás jellemzi őket társadalmi szerepvállalásokban is, a romapolitikában is. E familiaritás azért fontos elem, mert a hétköznapi életben, vagy nagycsaládként élő, dolgozó romák ilyen esetekben pontosan tudják, érzékeltetik környezetükkel és érvényesítik nemzeti vagy nagycsaládi határait, ezzel kapcsolatos identitásukat.

5. Határjáró, határkerülő romák

A magyarországi romák határátjárása - az eddigi adatok szerint - kizárólag a munkát kínáló osztrák terület felé irányul, szlovén területre - úgy emlékeznek - a 80'-as években vásárolni jártak át Muraszombatba, Dobronakba, Lendvára, de ez mára megszűnt. Az mindenképp megállapítható, hogy a fogyasztási alapú határátjárás (bevásárlás, tankolás) csak a nagyon kevés, jobbára szentgotthárdi módosabb roma családra volt jellemző. Ilyen típusú határátjárásra a nagy többségében a létminimum közelében vagy az alatt élő roma családoknál csak úgy került sor, hogy az idénymunkát vállaló családtag elmegy.

Ha a határhoz való viszony oldaláról összegezzük első megfigyeléseinket és az eddigi interjúk tapasztalatait, azt mondhatjuk, még a kutatás során bizonyítandó és adatolandó hipotézisekként, hogy az intenzíven és gyakorlattan határátjárók, vagyis tevékenységükkel a határ túloldalainak lakosságával interetnikus kapcsolatokat a többiekénél nagyobb számban létrehozók kereskedéssel foglalkozó családok. Ők láthatóan nyitottabbnak tűnnek az újdonságok iránt, bár hagyományaik bizonyos rétege archaikusabbnak látszik a hármashatár vidékén élő

⁷⁸ Általánosságban a roma közösségek kultúrájára gondolok itt. Megfigyeléseim szerint nem csak a képzetlen, de a képzett romákat felsorakoztató közösségekben is a szóbeliség az uralkodó, a levélírás, naplóiírás, meghívók küldése vagy nagycsaládon, nemzetségen belüli más írásos kommunikáció ritka volt a mobiltelefonos világ előtt is, s ezt még csökkentette az elektronikus kommunikáció terjedése.

romák többségének *romungro* hagyományánál. E közösségekben tapasztalataim szerint a globalizált kultúrában felnőtt fiatalok össze tudják egyeztetni az új lehetőségeket a hagyománnyal, a kereskedésben hagyományozódott ismereteikkel. Itt vélhetően rálelünk majd néhány német területről származó, átvett és saját hagyományba épített szokáselemre.

A határon alkalmanként átjáró, de ebben nem gyakorlott, sok esetben nem önálló az a roma csoport, amelyik idénymunkát, bér munkát vállal. Itt nagy különbség látszik az internetkorszak roma fiataljai és szülei, idősebb testvéreik között nyitottságban, vállalkozó kedvben. Tapasztalataim szerint ezekre a családokra csak kis mértékben hat a határontúli kapcsolat, kevéssé módosítja szokásvilágukat, azonban a közösség egészét nyitottabbá, integrálódásra, esetenként asszimilálódásra alkalmasabbá teszi a teljesen bezárkózó csoportoknál.

A határon nem átjáró közösségek elsősorban az őrségi és vendvidéki kis falvakban találhatóak, s jó részük mélyszegénysége okán szociálisan is zárt közösségekben él. Ők sem megfelelő ismeretekkel, sem kellő anyagiakkal nem rendelkeznek határon túli tevékenység végzéséhez. (Még az idény- és bér munka is jár kiadásokkal a kezdéskor, amely, ha meg is térül, nem azonnal.) A határ mentén élnek alapvetően szociális és kulturális bezártságban, amelyre láthatóan nincs hatással a határok nyitása, részleges vagy teljes zárllata. Néhány esetben közösségük még a településen belül is zártnak mondható.

A hármashatár jelenkutatásában alapvetően szükséges a szlovén-roma és német-roma viszonyok feltérképezése is, mert ezek láthatóan hatnak a magyar-osztrák és magyar-szlovén viszonyokra, egymásról alkotott vélekedésekre, identitásállapotokra is, s nem csak az egymásról alkotott kép, hanem a gazdasági és társadalmi gyakorlatok vonatkozásában is. E tekintetben sem támaszkodhatunk jelentős tudományos előzményre, s az első kutatási etapban csak a szlovéniai, ausztriai közösségekkel való kapcsolatteremtés valósulhatott meg.

Összegzésként már az első terepmunkák alapján is megállapítható, hogy a határok menti mikrotársadalmak, azon belül a roma közösségek határhasználata, határon átívelő tevékenységeit, határról alkotott vélekedéseit alapvetően meghatározza saját közösségi szokásvilága, identitása és megélhetési stratégiája, s amilyen sokféle roma közösség él a hármashatár mentén, annyiféle viszonyulás lehetséges. Viszont épp ez a sokféleség segít majd a kutatás végeztével a hármashatár egyes társadalomalakító szerepeinek érzékletes leírásához.

E sokféleség azonban leírható, elsősorban a roma közösségek (nagy családot, nemzetségeket, egy település társadalmában romaként élők) érzékletes leírásával, mely kitér a mindennapi gyakorlatukban is jelen lévő, megfogható hagyományelemekre, elhatárolva azokat a már csak a kollektív emlékezetben, szájhagyományban megőrzöttektől, csak az identitástartalmak megfogalmazásakor megjelenőktől. Fontos eleme a kutatásnak az is, hogy e roma közösségek

milyen interetnikus viszonyokat alakítanak ki a határon átnyúló gazdasági, kulturális kapcsolataikkal, ezek a kapcsolatok milyen módon változtatják meg e közösségek életét, szokásvilágát.

Kutatásunk, s benne saját vizsgálatom a magyar-osztrák-szlovén hármashatár mentén élő roma közösségek leírásával segítheti a hármashatár makrotársadalmi és -gazdasági folyamatainak a megértését is, illetve azon lehetőségek feltárását, mellyel e mikroközösségek tartósan volnának bekapcsolhatók a hármashatármenti együttműködésekbe, fejlesztésekbe.

Felhasznált irodalom

- Balogh Balázs - Bodó Barna - Ilyés Zoltán (szerk.)
2007 Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás. Budapest: Lucidus Kiadó, 285.p.
- Balogh Erika - Németh Katalin - Diósi Katalin - Szedlák Zsolt - Ercsey Zoltán - Ember István
2004 A trianoni békeszerződés kapcsán létrejött országhatár változások hatása az Őrség és a Vendvidék népesedésére Magyar epidemiológia = Hungarian Epidemiology, 2004. (1. évf.) 1. sz. p. 56-68.
- Barabás Jenő - Balogh Balázs - Baksa Brigitta - Csorba Judit - Horváth Gyula - Szabó Irén
1989 Kapcsolatrendszerek a Délnyugat-Dunántúlon, Budapest: ELTE, 46 p.
- Baumgartner, Gerhard
2009 Burgenland 130 cigánytelepülésének története és belső struktúrája. In: Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene II. Pécs: Ember Háza Alapítvány, Erdős Kamill Cigánymúzeum, Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület p. 151-174.
- Baumgartner, Gerhard - Kovács Éva - Vári András
2001 A határmentiség paradoxonai: Jánossomorja és Andau (1990-2000) In: Politika és nemzeti identitás Közép-Európában, Budapest: Teleki László Intézet, p. 113-141.
- Baumann, Zygmund
2001 Identitás és globalizáció. Magyar Lettre Internationale
- Beluszky Pál
2005 Őrség - Vendvidék, Felső-Rába-völgy. Szentgotthárd és környéke. Pécs: Dialóg Campus, 207 p.
- Bindorffer (szerk.)
2007 Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitáslakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 300 p.
- Bokor László
2010 A magyar - szlovén határszakasz történeti áttekintése és jellemzése Vasi Szemle 5. sz. p. 603-607.
- Csapó Olga
2008 Az Őrség térbeli elhatárolási problémái. Földrajzi Értesítő, LVII. 3-4. p. 313-333.
- Erdős Kamill
1989 A magyarországi cigányság. In: Erdős Kamill cigánytanulmányai. Békéscsaba
- Fehérvölgyi Beáta
2010 Határtalan lehetőségek a határ mentén. Doktori (Ph.D.) értekezés. Veszprém
- Göncz László
2000 Muravidéki magyarság 1918-1941. Doktori disszertáció (PhD) Lendva
2001 A muravidéki magyarság 1918-1941. Lendva : Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet
2006 Felszabadulás vagy megszállás? A Mura mente 1941-1945. Lendva : Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet
- Gráfik Imre
2000 Hármashatár – Közép-Európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig. Néprajzi Látóhatár IX. 3–4. p. 117–149.
- Kardos Ferenc
2005 Kutatás közben: A varsányi cigányok a mezőgazdaságban a 20. század második felében. Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken. In: Rendszerváltás Magyarországon. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet - MTA Társadalomkutató Központ, p. 47-58.

Kiss Márta

- 2007 „A tündérkirály lakhelyén, a legendák földjén...” Lokális identitás, önreprezentáció és sztereotípiák
In: Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák. Tér és terep 5. Az MTA
Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Évkönyve. Budapest: Balassi Kiadó. p. 150-176.

Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László (szerk.)

- 2005 Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4. Budapest: Balassi Kiadó., 417 p.
2010 Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Budapest: Akadémiai Kiadó, 402 p.

Kovacsics József

- 2000 Szentgotthárd és környéke. Szentgotthárd környéki, dél-burgenlandi, őrségi és vendvidéki falvak és nemzetiségek (1183-1995). Településtörténeti lexikon. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 495.p.

Kuntár Lajos - Szabó László (szerk.)

- 1981 Szentgotthárd, helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok Szombathely: Vas m. Tanács, 771 p.

Mohos Mária

- 2000 Két határ szorításában: a Vendvidék társadalomföldrajza.– In: Szukk O.–Tóth J. (szerk.): Globalitás, regionalitás, lokalitás. Tiszteletkötet Golobics Pál tanár úr 60. születésnapjára. Pécs p. 219–229.
2001 Közigazgatási változások a magyar–szlovén határ mentén a 20. században. – In: Sándor L. (szerk.): Érintkező kultúrák, kisebbségi értékek (identitás, kultúra, kisebbség). Magyar–horvát–szlovén kisebbségi tanulmányok. Pécs, p. 205–223.
2005 Az együttműködés lehetőségei a magyar–szlovén határ mentén.– In: Trautmann L. (szerk.): Jogállam – gazdálkodás – kisebbség. Budapest, p. 105–115.
2008 A Rábától a Muráig. A magyar-szlovén határtérség történeti-földrajzi vizsgálata. Szombathely, Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Szláv Filológiai Intézete. Bibliotheca Slavica Savariensis X. 141. p.
2010 Hetés, Őrség, Vendvidék : Kettévágott kistajak a magyar-szlovén nyelvhatáron. Rubikon (12. évf.) 8-9. sz. p. 61-62.

Mukicsné Kozár Mária

- 2000 Felsőszölnök. Budapest : Száz M. Falu Könyvesháza Kht.164.p.
2001 Doljni Senik - Unterzemming - Alsószölnök.: Szlovén Kisebbségi Önkormányzat
2003 A magyarországi szlovének. Változó világ 56. Budapest Press Publica, 128.p.
2007 „Sem okosak, sem gazdagok”A magyarországi szlovének identitása, különös tekintettel a Felsőszölnökon, Rábatótfaluban és Szombathelyen élőkre In: Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, p. 16-62.
2010 Hagyományörzés a vasi szlovéneknél Vasi Szemle 3.sz. p. 330-336.

Nagy Zoltán

- 1999 Egy történeti kistáj, az Őrség néprajzi határainak vizsgálata. Savaria. Vas megyei Múzeumok Értesítője 22.4.

Németh Szilvia - Ravasz Ábel

- 2010 A kisebbségbe rejtett kisebbség: magyar romák Szlovákiában. Regio 2010. évf. 1. sz., p. 3-43.

PAPP Richárd

- 2005 Identitás és etnicitás. A tükör két oldala, Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó, p. 64–67.

Prónai Csaba

- 2006 Cigányok Európában. (szerk.) Budapest: Nyitott Műhely Könyvkiadó, 494. p.
2000 A cigány közösségek gazdasági tevékenységeinek kulturális antropológiai megközelítései. Romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság, Budapest: Osiris Kiadó–Akadémiai Kisebbségkutató Műhely, p. 176–198.

Szuhay Péter

- 2002 Akiket cigányoknak neveznek: Akik magukat romának, muzsikusknak vagy beásnak mondják. Cigány társadalomismeret. Pécs, p. 9-31.
2005 (Utó)parasztosodó törekvések a szendrődládi romák körében In: In: Rendszerváltás Magyarországon.

Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet - MTA Társadalomkutató Központ, p. 37-46.

Tóth Kinga Dóra

2004 Magyarországi és angliai kiemelkedett cigányok identitástípusainak összehasonlító elemzése.
Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológia Ph.D. program
155 p.

Váradai Mónika - Wastl-Walter, Doris - Veider, Friedrich

2010 A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák-magyar határvidékről. Regio. 13. 2002. 2. p. 85-106.

